

Δ/ΟΤΙΜΑ

Όψεις Της έμφυλης βίας

σε γυναίκες
μεγαλύτερης
ηλικίας

Έρευνα - Συγγραφή:

Μαρία Λιάπη

Κοινωνιολόγος-ερευνήτρια φύλου

Επιστημονικά υπεύθυνη Κέντρου Διοτίμα

Οκτώβριος 2025

Κέντρο Διοτίμα

Η έρευνα υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του έργου “VoiceOver 55+”.

Πακέτο Εργασίας 2: Πρόληψη και καταπολέμηση της έμφυλης βίας (GBV)

2.1. Δευτερογενής και ποιοτική έρευνα μικρής εμβέλειας

Το έργο “VoiceOver 55+” υλοποιείται στο πλαίσιο του προγράμματος PREVENT, με φορέα υλοποίησης το Κέντρο Διοτίμα. Το έργο “Preventing gender-based violence and violence against children” (PREVENT) έχει ως στόχο την πρόληψη και καταπολέμηση της έμφυλης βίας και της βίας κατά των παιδιών, μέσω της στήριξης οργανώσεων της Κοινωνίας των Πολιτών (ΟΚοιΠ) στην Ελλάδα και την Κύπρο που δραστηριοποιούνται σε αυτούς τους τομείς, καθώς και της ενίσχυσης των γνώσεων, των ικανοτήτων και της βιωσιμότητάς τους. Το PREVENT συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση μέσω του προγράμματος Citizens, Equality, Rights and Values (CERV), το Ίδρυμα Μποδοσάκη και το Κέντρο Στήριξης ΜΚΟ με συνολικό ποσό επιχορήγησης €2,3 εκ. Συντονιστής του PREVENT είναι το Ίδρυμα Μποδοσάκη (Ελλάδα), σε σύμπραξη με το Κέντρο Στήριξης ΜΚΟ (Κύπρος).

«Με τη χρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι απόψεις και οι γνώμες που διατυπώνονται εκφράζουν αποκλειστικά τις απόψεις των συντακτών/-τριών και δεν αντιπροσωπεύουν κατ’ ανάγκη τις απόψεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, του Ιδρύματος Μποδοσάκη ή του Κέντρου Στήριξης ΜΚΟ. Η Ευρωπαϊκή Ένωση, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το Ίδρυμα Μποδοσάκη και το Κέντρο Στήριξης ΜΚΟ δεν μπορούν να θεωρηθούν υπεύθυνοι για τις εκφραζόμενες απόψεις.»

Φορέας υλοποίησης:

Δ/ΟΤΙΜΑ

Με τη συγχρηματοδότηση:

Περιεχόμενα

Εισαγωγή

Μέρος Α/ Σύντομη αναφορά σε μελέτες και στατιστικά δεδομένα

1. Παράγοντες κινδύνου
2. Οι επιπτώσεις της έμφυλης βίας σε γυναίκες μεγαλύτερης ηλικίας
3. Εμπόδια στην αντιμετώπιση της έμφυλης βίας ή «γιατί δεν φεύγουν»
4. Τα στατιστικά: διεθνή και ευρωπαϊκά
5. Τα στοιχεία για την Ελλάδα

Μέρος Β/ Η ποιοτική έρευνα

1. Εισαγωγικά σχόλια
2. Μεθοδολογικό σημείωμα
3. Από την ανάλυση των συνεντεύξεων: με τη δική τους θραυσματική φωνή

3.1. Γάμος – Οικογένεια – Μητρότητα

- i. Ο πατριαρχικός γάμος καλά κρατεί
- ii. Ανάμεσα στους άνδρες της ζωής τους: Η διαγενεακή μεταβίβαση της έμφυλης βίας – η αποκοπή από την οικογενειακή γενεαλογία
- iii. Η μητρότητα και η επιτέλεση του μητρικού ρόλου: από το θυσιαστικό μοτίβο στην κριτική εξέταση μιας περίπλοκης σχέσης
- iv. Οι προκλήσεις και οι αντιφάσεις που βιώνουν οι επιζώσες μητέρες
- v. «Κακές μητέρες;»: όταν οι θεσμοί επαναθυματοποιούν και στιγματίζουν
- vi. Όταν η έμφυλη βία κατακρημνίζει τις ιδεαλιστικές προσδοκίες για την οικογένεια

3.2. Ψυχολογική βία – Σωματική βία – Αναζήτηση του νοήματος της αγάπης

- i. Η ανάγκη συναισθηματικής στήριξης θολώνει τα όρια της άσκησης ψυχολογικής βίας και καταπίεσης
- ii. Μόνο χαστούκια: η παράβλεψη των πρώτων κακοποιητικών σημαδιών/εμπειριών έως την απειλή της ζωής τους

3.3. Χωρίς δικά τους λεφτά

- i. Η άσκηση οικονομικής βίας πρακτική -κλειδί για την πειθάρχηση των επιζωσών
- ii. Το κουράγιο να απαλλαγούν από τη βία υπονομεύεται από την οικονομική ένδεια και την απουσία θεσμικής στήριξης

3.4. Ο θεσμικός σεξισμός και η απουσία λογοδοσίας εκ μέρους των κρατικών αρχών

- i. Η αστυνομία αποδεικνύεται ανεπαρκής για την προστασία των επιζωσών και η δικαιοσύνη για τη δικαίωσή τους
- ii. Η άσκηση έμφυλης βίας στο δημόσιο χώρο και η αδιαφορία των μαρτύρων να βοηθήσουν

3.5. Οι αθέατες όψεις των συνεπειών της μακροχρόνιας έμφυλης βίας και οι διεργασίες ενδυνάμωσης των επιζωσών

- i. Το θεσμικό τραύμα και η αναπαραγωγή του με όρους συστημικής καταπίεσης
- ii. Οι προσπάθειες αποκατάστασης και ενδυνάμωσης

3.6. Σύνοψη ευρημάτων και κατευθύνσεις πολιτικής με έμφαση στην έμφυλη βία σε συνάρτηση με την ηλικία

Βιβλιογραφία

Εισαγωγή

Το έργο VoiceOver 55+ αποσκοπεί στην ενδυνάμωση των γυναικών ηλικίας 55 ετών και άνω, προάγοντας παράλληλα την πρωτογενή πρόληψη, την προστασία και την ευαισθητοποίηση σε ζητήματα έμφυλων δικαιωμάτων.

Η αναγκαιότητα υλοποίησης του έργου προέκυψε από ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα, τα οποία αναδεικνύουν ανησυχητικά ποσοστά ενδοοικογενειακής βίας και γυναικοκτονιών στην εν λόγω ηλικιακή ομάδα. Οι επιβαρυντικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν κατά την περίοδο της πανδημίας COVID-19, σε συνδυασμό με την εμπειρική γνώση από το πεδίο και τις μαρτυρίες γυναικών που βρίσκονται σε κίνδυνο, ανέδειξαν την ανάγκη για μια ολιστική και πολυεπίπεδη προσέγγιση του φαινομένου.

Το VoiceOver 55+ επιδιώκει να εντάξει στον δημόσιο διάλογο τη συζήτηση γύρω από τα δικαιώματα των γυναικών 55+ και την έκταση της ενδοοικογενειακής βίας που τις αφορά, δίνοντάς τους τη δυνατότητα να εκφράσουν τη φωνή τους, να ανακτήσουν την αυτοεικόνα και την αυτοπεποίθησή τους, και να αναδειχθούν σε ενεργούς φορείς κοινωνικής αλλαγής.

Η ενδυνάμωση των γυναικών, και ιδίως εκείνων που θα λειτουργήσουν ως σημεία αναφοράς για τις κοινότητές τους, αναμένεται να συμβάλει ουσιαστικά στην ενίσχυση της ορατότητας του ζητήματος, στη διεύρυνση των πεδίων δράσης και στη συνεργασία με θεσμικούς και κοινωνικούς φορείς. Παράλληλα, θα υποστηριχθεί η καλλιέργεια κουλτούρας συλλογικής φροντίδας μέσω της δημιουργίας δικτύων και πλαισίων υποστήριξης, με ιδιαίτερη μέριμνα για περιοχές που στερούνται επαρκών δομών προστασίας.

Η κινητοποίηση μαρτύρων και συμμάχων στοχεύει στη διάχυση της ενεργητικής προάσπισης των έμφυλων δικαιωμάτων και στη δημιουργία πολλαπλασιαστικών αποτελεσμάτων ως προς την καταπολέμηση της έμφυλης βίας.

Μέσω στοχευμένης επικοινωνιακής καμπάνιας, η οποία θα περιλαμβάνει πολυμεσικό και προσβάσιμο υλικό που θα διαχέεται σε πολλαπλά κανάλια ενημέρωσης, το έργο επιδιώκει να διευρύνει το κοινό του και να ενισχύσει εκθετικά την απήχυσή του.

Το Κέντρο Διοτίμα θα αξιοποιήσει την επιστημονική και επιχειρησιακή του τεχνογνωσία για την υλοποίηση της έρευνας, καθώς και για την ανάπτυξη εργαλείων και μεθοδολογιών που θα στηρίζουν τις επιμέρους δράσεις του έργου. Επιπλέον, η γνώση του φορέα για το κοινωνικό πεδίο θα ενισχύσει τις προσπάθειες τόσο των γυναικών-σημείων αναφοράς όσο και εκείνων που βρίσκονται σε ευάλωτες θέσεις.

Τέλος, αξιοποιώντας την αναγνωρισιμότητα και το κύρος του Κέντρου Διοτίμα σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, το έργο θα συμβάλει στην ενίσχυση της ορατότητας του ζητήματος και θα αναδείξει παραδείγματα καλών πρακτικών προς περαιτέρω διάχυση και θεσμική αξιοποίηση.

Η έμφυλη βία σε προχωρημένη ηλικία δεν είναι παρά το αποτέλεσμα συσσωρευμένης υποτέλειας που έχουν βιώσει σε όλη τη διάρκεια της ζωής τους οι γυναίκες μεγαλύτερης ηλικίας. Με αφετηρία το ενδιαφέρον μας (ερευνητικό και πολιτικό) να εστιάσουμε στην έμφυλη βία που έχουν βιώσει μεγαλύτερες σε ηλικία γυναίκες, υλοποιήσαμε μια μελέτη- έρευνα η οποία αποτελείται από δύο (2) μέρη: Α) Μια σύντομη παρουσίαση δεδομένων από υπάρχουσες μελέτες συμπεριλαμβανομένων στατιστικών στοιχείων και Β) Τα αποτελέσματα της μικρής εμβέλειας ποιοτικής έρευνας.

Ευχαριστίες

Εκ μέρους του Κέντρου Διοτίμα ευχαριστούμε θερμά όλες τις συνομιλήτριες και συμμετέχουσες στην έρευνα για την εμπιστοσύνη και όσα μοιράστηκαν μαζί μας για τις εμπειρίες τους. Η συμβολή τους ήταν πολύτιμη για να κατανοήσουμε σε βάθος το βίωμα της έμφυλης βίας και για να εμπλουτίσουμε τη γνώση και την αλληλέγγυα ματιά μας.

μέρος Α

Σύντομη αναφορά σε μελέτες και στατιστικά δεδομένα

Η ενδοοικογενειακή βία είναι η πιο συχνή μορφή βίας που βιώνουν οι μεγάλες σε ηλικία γυναίκες (55 και άνω). Για μεγάλο ποσοστό γυναικών αυτής της ηλικιακής ομάδας η οικογένεια είναι ο πιο επικίνδυνος τόπος να διαβιούν. Από τα διαθέσιμα στοιχεία προκύπτει ότι οι κακοποιητές είναι κυρίως σύζυγοι/σύντροφοι και ότι η βία που υφίστανται είναι συνήθως «βία με ιστορία», που ξεκινά από τα πρώτα χρόνια του γάμου και συνεχίζεται σε όλη τους τη ζωή.

Οι κύριοι παράγοντες που διαιωνίζουν τη συζυγική/συντροφική βία είναι η εμπεδωμένη κυρίαρχη πεποίθηση περί της εγγενούς ανωτερότητας των ανδρών. Πρόκειται για εμπεδωμένες πεποιθήσεις και αξίες που δίνουν στους άνδρες αποκλειστικά δικαιώματα κυριότητας πάνω στα σώματα γυναικών και κοριτσιών. Στη βάση αυτών των πεποιθήσεων βρίσκεται η αντίληψη πως ό,τι συμβαίνει στον οίκο αποτελεί «προσωπικό» ζήτημα, εντάσσεται στην ιδιωτική σφαίρα και άρα βρίσκεται υπό τον έλεγχο του άνδρα. Ωστόσο για την ηλικιακή κατηγορία που μας ενδιαφέρει, φαίνεται ότι οι δράστες διευρύνονται περιλαμβάνοντας και άλλα μέλη της οικογένειας (ενήλικα παιδιά - κυρίως γιους και εγγονούς). Μόνο ένα μικρό ποσοστό των ηλικιωμένων θυμάτων αναζητούν βοήθεια ή αποφασίζουν να καταγγείλουν τη βία εξαιτίας αισθημάτων αδυναμίας, ντροπής ή ενοχής ιδίως σε περιπτώσεις όπου ο δράστης είναι το ενήλικο παιδί. Σε αυτές τις περιπτώσεις, το θύμα συνήθως προτεραιοποιεί την προστασία του ενήλικου τέκνου, αντί να εστιάσει στη δική του, προσωπική ασφάλεια. Μια άλλη κοινωνική κατηγορία που εντοπίστηκε κατά τη διάρκεια της έρευνας αφορά στις ηλικιωμένες γυναίκες που έχουν βιώσει «ενδοοικογενειακή βία με καθυστερημένη έναρξη», η οποία είτε εντάθηκε στη συνέχεια, είτε ξεκίνησε αργότερα στη ζωή τους. Είναι γεγονός ότι οι ηλικιωμένες γυναίκες παραμένουν σε κακοποιητικές σχέσεις για διπλάσιο χρονικό διάστημα απ' ό,τι οι νεότερες, συνθήκη που αυξάνει τον κίνδυνο θανατηφόρας βίας.

Η υπάρχουσα βιβλιογραφία αλλά και η συγκεκριμένη έρευνα αναδεικνύουν την απουσία των ηλικιωμένων γυναικών τόσο στις έρευνες όσο και στις υπάρχουσες δημόσιες πολιτικές. Δεδομένης της έλλειψης επιδημιολογικών δεδομένων για τη βία λόγω φύλου στην τρίτη ηλικία, γίνεται λόγος για ένα φαινόμενο «αορατότητας». Ακόμα και οι χώρες που συλλέγουν δεδομένα για μεγαλύτερες ηλικίες, σπάνια τα αναλύουν. Η εστίαση είναι στις «γυναίκες αναπαραγωγικής ηλικίας» κάτι που αποτελεί σαφή έκφραση ηλικιακής διάκρισης και σεξισμού. Αυτό έχει ως συνέπεια την έλλειψη προστατευτικών μηχανισμών, περιορισμένη πρόσβαση σε κατάλληλες υπηρεσίες και ανεπαρκή πρόληψη για τις μεγαλύτερες γυναίκες. Η έμφυλη βία σε ηλικιωμένες είναι ελάχιστα ορατή και λόγω υποαναφοράς από τα θύματα όσο και λόγω δυσκολιών αναγνώρισης από τους/τις επαγγελματίες.

Όπως επισημαίνει ο Γάλλος κοινωνιολόγος-συγγραφέας Ντιντιέ Εριμπόν το γήρας διαφεύγει από το επίπεδο των εννοιών, και οι περισσότερες έννοιες της φιλοσοφίας ή της πολιτικής θεωρίας δεν μπορούν ή δεν θέλουν να δουν τα γηρατειά ούτε τους ηλικιωμένους/ες. Από πολλές απόψεις τα γηρατειά όχι μόνο παραγκωνίζονται κοινωνικά, αλλά επίσης αποκρύπτονται εννοιολογικά (Εριμπόν, 2024).

1. Παράγοντες κινδύνου

Όπως σημειώνει η Μ. Καραμεσίνη (2025: 101), το δημόσιο σύστημα φροντίδας ηλικιωμένων παραμένει ουσιαστικά υποτυπώδες. Η κοινωνική μέριμνα προσφέρεται σε περιορισμένη κλίμακα, καθώς ολόκληρο το πλαίσιο οργάνωσης στηρίζεται ακόμη στον έντονα οικογενειοκεντρικό του χαρακτήρα και σε παραδοσιακούς έμφυλους και κοινωνικούς ρόλους, που θέλουν τη φροντίδα να αποτελεί πρωτίστως υπόθεση της οικογένειας (Καραμεσίνη, 2025: 101). Οι γυναίκες μεγαλύτερης ηλικίας έχουν περιορισμένα κοινωνικά δίκτυα, βιώνουν συχνά αίσθημα μοναξιάς και απόγνωσης. Η μη διαθεσιμότητα προσιτών, ποιοτικών υπηρεσιών φροντίδας από επαγγελματίες, τόσο στο σπίτι όσο και σε δομές φιλοξενίας, αυξάνει το βάρος για τους/τις ανεπίσημους/-μες φροντιστές/φροντίστριες (συγγενείς), και ενίοτε μπορεί να οδηγήσει σε καταστάσεις κακοποίησης και παραμέλησης από το οικογενειακό περιβάλλον. Η παραμέληση φροντίδας είναι επίσης μια μορφή βίας για τις ηλικιωμένες γυναίκες ιδίως όταν έχουν προβλήματα υγείας.

Όταν η βία προέρχεται από κακοποιητικό σύζυγο και είναι χρόνια, η πιο συχνή της εκδήλωση/ μορφή είναι αυτή της ψυχολογικής βίας: προσβολές, φωνές, ταπείνωση, έλεγχος. Πολλές γυναίκες μπορεί να μην αναγνωρίζουν αυτή τη μορφή ως κακοποιητική ή να δηλώνουν ότι, τώρα που η σωματική και σεξουαλική κακοποίηση έχει μειωθεί ή σταματήσει, «*τα πράγματα στον γάμο τους είναι καλά*». Η σωματική βία δεν είναι τόσο συχνή, αλλά δεν απουσιάζει. Αυτό οφείλεται στο ότι οι κακοποιητικοί σύντροφοι δεν είναι πλέον σωματικά ικανοί να ασκήσουν βία. Η άσκηση οικονομικής βίας παίρνει τη μορφή της στέρησης πρόσβασης ή ελέγχου σε κοινούς οικονομικούς πόρους. Ιδίως μετά τη συνταξιοδότηση των ανδρών, αυτοί αναλαμβάνουν τον πλήρη οικονομικό έλεγχο.

Η σεξουαλική βία δεν απουσιάζει από αυτές τις ηλικιακές ομάδες, καθώς οι δράστες συχνά στοχεύουν άτομα που θεωρούν πως μπορούν εύκολα να εξουσιάσουν ή να χειραγωγήσουν. Επιπλέον, οι θύτες επιλέγουν θύματα τα οποία θεωρούν λιγότερο πιθανό να προχωρήσουν σε καταγγελία ή των οποίων οι μαρτυρίες ενδέχεται να αμφισβητηθούν ως μη αξιόπιστες.

2. Οι επιπτώσεις της έμφυλης βίας σε γυναίκες μεγαλύτερης ηλικίας

Οι γυναίκες που έχουν υποστεί κακοποίηση έχουν σχεδόν τέσσερις φορές περισσότερες πιθανότητες να πάσχουν από άλλες παθήσεις σε σχέση με τις γυναίκες που δεν είχαν κακοποιηθεί. Η μακροχρόνια έκθεση στη βία έχει σημαντικές επιπτώσεις και στην ψυχική κατάσταση των ηλικιωμένων γυναικών, οι οποίες συχνά βιώνουν φόβο και άγχος, ένταση, θυμό, μίσος, καθώς και αισθήματα αδυναμίας, απελπισία, φόβο και ανικανότητα, με αποτέλεσμα τη μείωση της αυτοεκτίμησης και της αυτοπεποίθησής τους, την ενοχοποίησή τους για ό,τι συνέβη, καθώς και την αποθάρρυνσή τους από το να αναζητήσουν βοήθεια ή να καταγγείλουν την κακοποίηση τους. Η παρατεταμένη κακοποίηση και οι κρίσιμες κοινωνικές μεταβάσεις, όπως η αποχώρηση των παιδιών από το σπίτι, μπορούν να οδηγήσουν σε αισθήματα απελπισίας, ανεκπλήρωτων προσδοκιών και βαθιάς κοινωνικής απομόνωσης (WHO 2024).

3. Εμπόδια στην αντιμετώπιση της έμφυλης βίας ή «Γιατί δεν φεύγουν»

Τα αισθήματα ντροπής, ενοχής ή φόβου ότι δεν θα τις πιστέψουν ή ότι η κακοποίηση θα αυξηθεί σε συχνότητα και σοβαρότητα μετά την καταγγελία ή την αναφορά, είναι από τα πιο σημαντικά εμπόδια. Επίσης, ο φόβος της μοναξιάς μετά από πολλά χρόνια συμβίωσης ή/και απώλειας των σχέσεων με τα παιδιά, τα εγγόνια και άλλα μέλη της οικογένειας ή φίλους ακόμη και ο φόβος απώλειας της αυτονομίας, της αναγκαστικής τοποθέτησης σε ίδρυμα φροντίδας, της απώλειας του δικαιώματος λήψης αποφάσεων ακόμη και μη υποστηρικτικές αντιδράσεις από την οικογένεια και τους φίλους σε συνδυασμό με τη μεγάλη χρονική διάρκεια της κακοποίησης, καταλήγουν να την καθιστούν ανεκτή μαζί με την αίσθηση αποτυχίας και την αντίληψη ότι «είναι πλέον αργά για αλλαγή». Θεωρούν πως δεν υπάρχει διέξοδος από την κατάστασή τους.

Αντιλήψεις εγκαθιδρυμένες και παγιωμένες όπως η αντίληψη ότι τα προβλήματα του σπιτιού πρέπει να παραμένουν ιδιωτικά και η πίστη στην «ιερότητα» του γάμου και στους ρόλους των φύλων, κανονικοποιούν τη βία και την καθιστούν μη αναγνωρίσιμη ως τέτοια.

Αλλά αντιμετωπίζουν και μια σειρά άλλα εμπόδια όπως ότι δεν γνωρίζουν πού να απευθυνθούν, η έλλειψη εμπιστοσύνης στις υπηρεσίες, ή/και η πεποίθηση ότι οι υπηρεσίες αυτές απευθύνονται αποκλειστικά σε νεότερες γυναίκες καθώς και η έλλειψη πρακτικής βοήθειας από το κοινωνικό δίκτυο όπως μη παραπομπή σε κατάλληλες υπηρεσίες, μη προσφορά μεταφοράς σε δομές φιλοξενίας /καταφύγιο κ.λ.π.

4. Τα στατιστικά: διεθνή και ευρωπαϊκά

Η Παγκόσμια Έκθεση του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (ΠΟΥ, 2013) για τη βία κατά των γυναικών κατέγραψε ότι το **20,6%** των γυναικών άνω των 50 είχαν βιώσει ενδοοικογενειακή βία κάποια στιγμή στη ζωή τους (στη μελέτη, οι γυναίκες ηλικίας 50 και άνω αντιπροσώπευαν λιγότερο από το 6% του δείγματος).

Μελέτη που χρηματοδοτήθηκε από την ΕΕ σε πέντε ευρωπαϊκές χώρες (Πορτογαλία, Βέλγιο, Φινλανδία, Αυστρία, Λιθουανία) διαπίστωσε ότι το **28%** των ηλικιωμένων γυναικών υπέστησαν βία και κακοποίηση στο σπίτι τον τελευταίο χρόνο, συμπεριλαμβανομένων: ψυχολογικής κακοποίησης (24%), οικονομικής εκμετάλλευσης (9%), παραβίασης δικαιωμάτων (6%), παραμέλησης (5%), σεξουαλικής κακοποίησης (3%) και σωματικής βίας (2%). Σε όλες τις χώρες, η βία διαπράττονταν συχνότερα από τον σύντροφο ή τον σύζυγο. Περίπου οι μισές (14,7%) από τις γυναίκες που υπέστησαν κακοποίηση (28,1%) ανέφεραν εμπειρίες μεσαίας σοβαρότητας: Το 13,5% ανέφερε αρκετά περιστατικά βίας και κακοποίησης, αλλά σπάνια ή όχι συχνά (Lang 2017). Μία στις τέσσερις γυναίκες (**24%**) στην μεγαλύτερη ηλικιακή ομάδα (65-74 ετών) ανέφεραν ότι έχουν υποστεί βίαιες εμπειρίες από οποιονδήποτε τύπο δράστη (στοιχεία από την έρευνα των FRA, EIGE, Eurostat, 2024).

5. Τα στοιχεία για την Ελλάδα

Η σωματική βία στις ηλικίες 65 έως 74 ετών καταγράφεται στο 18,87% ενώ σχεδόν μία στις τρεις γυναίκες (31,27%) ηλικίας 65-74 ετών δηλώνει ότι έχει υποστεί ψυχολογική βία. Σεξουαλική βία στην ομάδα 65-74 καταγράφεται σε ποσοστό 12,16% (Παπαδόπουλος, Καπέλλα, Κονδύλη, Λιναρδής, κ.α., 2023 - Πρώτα αποτελέσματα έρευνας ΕΚΚΕ 2022-2023).

Σε ποσοστό 23,6% οι γυναίκες 65-74 ετών έχουν υποστεί έμφυλη βία από κάθε τύπου κακοποιητή (σύζυγο, σύντροφο, άγνωστο ή συγγενή) καταγράφεται στην πιο πρόσφατη έρευνα του FRA (2024). Για την Ελλάδα το ποσοστό αυτό είναι μεγαλύτερο: 32% γυναικών ηλικίας 65-74 δηλώνει ότι έχει δεχτεί βία από σύντροφο κάποια στιγμή στη ζωή της (FRA, EIGE, Eurostat 2024) σε σχέση με το 19% των γυναικών ηλικίας 60+ να έχει δεχτεί σωματική βία (ή απειλές για σωματική) ή και σεξουαλική βία από σύντροφο, σύμφωνα με παλαιότερη έρευνα του FRA, το 2014 για την Ελλάδα, καταγράφοντας πιο αναλυτικά τις διαφορετικές μορφές έμφυλης βίας: ψυχολογική βία 28%, ελεγκτική/χειριστική συμπεριφορά 17%, οικονομική βία 12%.

Είναι προφανές από τα παραπάνω ελλιπή και ad hoc στοιχεία ότι ακόμα και βασικοί όροι που σχετίζονται με την βία κατά ηλικιωμένων γυναικών (όπως π.χ. κακοποίηση, παραμέληση, εγκατάλειψη, συντροφική βία, ιδρυματική κακοποίηση, ηλικιακές διακρίσεις, εξάρτηση, πολλαπλή θυματοποίηση, κ.λπ.) δεν έχουν προσδιοριστεί με σαφήνεια, ενώ υπάρχουν διαφοροποιήσεις ως προς τα χρονολογικά όρια και τον ορισμό της μεγαλύτερης ηλικίας που δυσχεραίνουν τις συγκρίσεις. Αυτό ωστόσο που είναι αρκετά σαφές από τις περιορισμένες έρευνες αλλά και τα εμπειρικά στοιχεία είναι πώς η εστίαση στη βία κατά των γυναικών άνω των 60 έχει σημασία με δεδομένο πως όσο μεγαλύτερη είναι η ηλικία τόσο πιο πιθανό είναι να αλλάξουν τα μοτίβα και η δυναμική της έμφυλης βίας, δεδομένων των συγκεκριμένων και βιολογικών αλλαγών.

1. Εισαγωγικά σχόλια

Η βία κατά των μεγαλύτερων σε ηλικία γυναικών δεν έχει αντιμετωπιστεί επαρκώς από την έρευνα, τις πολιτικές και τα προγράμματα πρόληψης και υποστήριξης που απευθύνονται κυρίως σε νεότερες γυναίκες και κορίτσια, γεγονός που έχει οδηγήσει και στην έλλειψη συμφωνίας για τον ορισμό της σε διεθνές επίπεδο. Δεν διαθέτουμε δεδομένα (συγκρίσιμα και αντιπροσωπευτικά), δεν λαμβάνεται υπόψη η συστημική και δομική βία, και δεν διαθέτουμε ένα επαρκές κατανοητικό πλαίσιο για το πώς βιώνεται και θεμελιώνεται η έμφυλη βία σε μεγαλύτερη ηλικία. Οι αφηγήσεις των συμμετεχουσών στην έρευνα ανέδειξαν ότι στις περισσότερες περιπτώσεις πρόκειται για ιστορίες ζωής με εμπειρίες μακροχρόνιας ενδοοικογενειακής/συντροφικής βίας, βίας με ιστορία, που περιλαμβάνει διαφορετικές μορφές βίας και οι οποίες αλλάζουν μορφή με το πέρασμα του χρόνου και την ηλικία του θύτη και τις διαφορετικές συνέπειες για τις ηλικιωμένες επιζώσες.

Στην παρούσα φάση, η απουσία μιας διαθεματικής προσέγγισης ηλικίας, φύλου, τάξης και βίας οδηγεί τις ηλικιωμένες επιζώσες να βρίσκονται μεταξύ των κενών που δημιουργεί η εξέταση της ηλικιακής βίας/ ηλικιακού ρατσισμού και της ενδοοικογενειακής/συντροφικής βίας: είναι διάχυτη και διαδεδομένη και παρόλα αυτά αθέατη και αποσιωπημένη. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία και τη σχετική βιβλιογραφία συμβαίνει σε πολλαπλές και συχνά συνυπάρχουσες μορφές (ψυχολογική, σωματική, άσκηση ελέγχου, οικονομική βία) από κακοποιοτές που μπορεί να είναι από σύζυγοι/σύντροφοι, μέλη της οικογένειας (ενήλικα παιδιά) μέχρι φροντιστές/φροντίστριες ή μέλη της ευρύτερης κοινότητας. Έχοντας κατά νου αυτά τα δεδομένα, στην παρούσα ερευνητική προσπάθεια θα παρουσιάσουμε και θα συζητήσουμε τα θέματα και τις καλειδοσκοπικές όψεις που ανέδειξαν οι ίδιες οι επιζώσες συνομιλήτριές μας.

2. Μεθοδολογικό σημείωμα

Η ποιοτική έρευνα βασίστηκε σε μια φεμινιστική προσέγγιση και περιλαμβάνει μια ηθική θέση και δέσμευση μεταξύ άλλων ανάμεσα στην ερευνήτρια και τα υποκείμενα της έρευνας /συνομιλήτριες. Μια αφετηρία πολιτικής της παραγωγής γνώσης που λογοδοτεί στην κοινωνική ευθύνη για «μετάφραση» των ευρημάτων της έρευνας σε προτάσεις πολιτικής και σε πρακτικές ενδυνάμωσης των επιζωσών. Τέλος, η ερευνήτρια αντιλαμβάνεται τη διαδικασία της συνέντευξης και της ανάλυσης ως μια ανοικτή διεργασία αναστοχαστικότητας (Πασπάλη 2025) που αναγνωρίζει την αμήχανη θέση που φέρνει η επίγνωση της θεσιακότητας, και της άνισης τοπο-θέτησης μεταξύ της ερευνήτριας και των συνομιλητριών μας. Για τη συγκεκριμένη έρευνα με θέμα την έμφυλη βία σε συνδυασμό με την ηλικία, η φεμινιστική μου προ-θέση δημιούργησε χώρο για την εκδίπλωση αλληλέγγυας και φροντιστικής αλληλεπίδρασης. Η ανάλυση των συνεντεύξεων με έθεσε μπροστά στην αγωνιώδη αναζήτηση των πιο ενδόμυχων συναισθημάτων των συνομιλητριών μου, και την προσπάθεια σύνδεσής τους με τις έμφυλες ανισότητες και διακρίσεις. Από τη θέση αυτή, και με το βλέμμα στραμμένο στην ασύμμετρη δύναμη διαπραγμάτευσης για την έξοδο από το γάμο με

τρόπο που να αποκρούει τα πλέον διαδεδομένα κλισέ όπως αυτά που περικλείουν το ερώτημα «γιατί δεν έφυγαν», προσεγγίστηκαν οι ιστορίες ζωής. Απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα προσπαθούν με διάφορους τρόπους να δώσουν και οι ίδιες κατά την αφήγηση των εμπειριών έμφυλης βίας στη ζωή τους.

Ως αφετηρία νοηματοδότησης της ηλικίας για τις συνομιλήτριές μας λήφθηκε υπόψη ότι η ηλικία αποτελεί μια δεδομένη χωρο-χρονική στιγμή, που είναι συνάρτηση του ιστορικού πλαισίου μέσα στο οποίο συγκροτούνται οι έμφυλες ταυτότητες. Εν προκειμένω για την Ελλάδα, πρόκειται για γυναίκες που συγκροτήθηκαν ταυτοτικά τις δεκαετίες '70 και '80 και κατά τη διάρκεια μεγάλων θεσμικών μεταρρυθμίσεων (π.χ. οικογενειακού δικαίου), όσον αφορά την κατοχύρωση βασικών δικαιωμάτων των γυναικών. Εντούτοις το κοινωνικο-πολιτισμικό συγκείμενο εξακολουθεί να πλαισιώνει τις ζωές των γυναικών αυτών με κυρίαρχη την ανδροκρατική κουλτούρα που εξακολουθεί να θεμελιώνεται πάνω σε οικειοποιήσεις των έμφυλων στερεοτύπων και ρόλων. Στερεότυπα που δίνουν τον τόνο, εσωτερικεύονται και αποτυπώνονται στο λειτουργικό πλαίσιο των προσωπικών σχέσεων και την απουσία μιας γραμματικής της αλλαγής (τους), όπως θα προσπαθήσω να αναδείξω στη συνέχεια.

Ως βασική μεθοδολογική πρακτική επιλέχθηκε η βιογραφική συνέντευξη (Abrams, 2014) με επιζώσες έμφυλης βίας. Ακολουθώντας την πολιτισμική-φαινομενολογική προσέγγιση της Παπαγαρουφάλη (2002:13), η συνέντευξη αντιμετωπίζεται ως «σωματική επικοινωνία», πολυαισθητηριακή και συναισθηματική εμπλοκή στον κόσμο». Οι σιωπές, οι παύσεις, το σπάσιμο της φωνής, οι χειρονομίες, η χροιά της φωνής καθώς αφηγείται με περηφάνια ή/και με οδύνη τη διαδρομή που διανύθηκε, όσα λέγονται και όσα υπονοούνται αποτελούν μια στιγμή αποκάλυψης και εκμυστήρευσης, δημιουργούν μια σχέση εμπιστοσύνης ανάμεσα στην ερευνήτρια και τη συνομιλήτρια και συνθέτουν μια βιογραφία άξια αφήγησης.

Η ανάλυση (πυκνή περιγραφή) των μαγνητοφωνημένων συνεντεύξεων έγινε με τη μέθοδο της θεματικής διατομής /κατάτμησης των αφηγήσεων δίνοντας έμφαση στα θεματικά «επεισόδια» με σκοπό τη δημιουργία συναφών θεματοποιήσεων που κάνουν οι ίδιες ή η ερευνήτρια μέσα από την αφήγησή τους, τη ροή της οποίας ακολουθώ σε μεγάλο βαθμό. Οι θεματοποιήσεις πλαισιώνονται με θεωρητικές φεμινιστικές επεξεργασίες και αναλυτικά εργαλεία και «συνομιλούν» με στοιχεία σχετικών μελετών για το θέμα. Οι αφηγήσεις έχουν ως κεντρικό άξονα και ξεδιπλώνονται με αφορμή την εμπειρία τους σχετικά με την έμφυλη βία. Τα ονόματα των συνομιλητριών μας εμφανίζονται με το αρχικό γράμμα του ονόματός τους, και για την παρουσίαση της ανάλυσης των αφηγήσεων τους χρησιμοποιήθηκε κάθε δυνατή ανωνυμοποίηση στοιχείων για να εξασφαλιστεί η μη αναγνωρισιμότητά τους.

Τα αποσπάσματα με τα λόγια των ίδιων των αφηγητριών εμφανίζονται σε εισαγωγικά και με πλάγια γράμματα. Οι συνεντεύξεις διεξήχθησαν την περίοδο Μάιο - Ιούλιο 2025.

Επίσης, ο εντοπισμός των συνομιλητριών μας έγινε μέσω αναζήτησης από τις συμβούλους του Κέντρου Διοτίμα. Το δεδομένο αυτό ενδέχεται να δημιουργεί τους όρους μιας προκατειλημμένης στάσης εκ μέρους των συνομιλητριών μας ωστόσο λήφθηκαν όλες οι δυνατές μέριμνες όπως ότι δεν υπήρχε προσωπική γνωριμία της ερευνήτριας μαζί τους και η συνέντευξη έγινε σε διαφορετικό χώρο από αυτόν που επισκέπτονταν όσες είχαν λάβει υπηρεσίες. Επιπλέον όλες όσες δέχτηκαν να συμμετέχουν μοιράστηκαν μαζί μου την επιθυμία τους να μιλήσουν και με τον τρόπο αυτό να συμβάλλουν ενδυναμωτικά προς τις άλλες γυναίκες.

Οι βασικές αρχές ηθικής της έρευνας που ακολουθήθηκαν περιλάμβαναν την γραπτή ενημερωμένη συναίνεση η οποία ρητά διατυπώνει τη διασφάλιση για τις συμμετέχουσες της πλήρους εμπιστευτικότητας και της προστασίας του απορρήτου των προσωπικών τους δεδομένων.

Οι συνομιλήτριές μας ανήκαν στην ηλικιακή ομάδα 55–75 ετών και είχαν όλες ενήλικα παιδιά, ενώ σε μία περίπτωση υπήρχαν και εγγόνια. Μία από τις γυναίκες ζούσε μόνη. Πλην μίας περίπτωσης, είχαν όλες εμπειρία μακροχρόνιας έγγαμης συμβίωσης. Όσον αφορά την επαγγελματική τους κατάσταση κατά τον χρόνο των συνεντεύξεων, τρεις ήταν εργαζόμενες, μία είχε ήδη συνταξιοδοτηθεί και μία δεν απασχολούνταν λόγω ηλικίας. Όλες διέθεταν χαμηλό οικονομικό προφίλ, το οποίο επιδεινώθηκε εξαιτίας της στέρησης οικονομικών πόρων από τους συζύγους-θύτες. Κατά την περίοδο των συνεντεύξεων ήταν διαζευγμένες ή βρίσκονταν σε διαδικασία δικαστικών διεκδικήσεων σχετικών με το διαζυγίο τους.

3. Από την ανάλυση των συνεντεύξεων: με τη δική τους θραυσματική φωνή

3.1. Γάμος – Οικογένεια – Μητρότητα

ι. Ο πατριαρχικός γάμος καλά κρατεί

«θα είχα φύγει αν μπορούσα να γυρίσω πίσω τις αποφάσεις της ζωής μου...κι έτσι έμεινα και υπέφερα όλη μου τη ζωή- σήκω φύγε μού'λεγε μια φωνή και δεν το έκανα!! έκανα υπομονή θα μεγαλώσουν τα παιδιά θα καταλάβει [ο σύζυγος] περνούσαν τα χρόνια προχωρούσε η ζωή με αυτά τα πράγματα».

Στο παραπάνω απόσπασμα η Σ. η μεγαλύτερη σε ηλικία από τις συνομιλήτριές μου, αναστοχάζεται και φέρνει στην αφήγηση της μια εσωτερική έγκληση και επομένως και μια συνειδητοποίηση στο παρόν, ότι έχει υποστεί έμφυλη βία σε διάρκεια, μια επώδυνη επίγνωση εφόσον δεν μπορεί να αλλάξει τα χρόνια της ζωής της που πέρασαν κάνοντας υπομονή: να μεγαλώσουν τα παιδιά και να καταλάβει (δηλαδή να αλλάξει συμπεριφορά) ο σύζυγος. Επιπλέον, το σκεπτικό αυτό, από την εμπειρία μας στο πεδίο, μοιάζει να αποτελεί ένα από τους βασικούς ψυχο-συναισθηματικούς μηχανισμούς που λειτουργεί ανασταλτικά στην απόφαση της εγκατάλειψης μιας έστω και κακοποιητικής σχέσης εφόσον μάλιστα είναι πολλαπλά εξαρτημένες και κυρίως οικονομικά. Οι γυναίκες άλλωστε επενδύουν πολύ περισσότερη ενέργεια και χρόνο

στη διατήρηση των σχέσεων, μας λέει η hooks (2024). Καθώς η Σ. προτεραιοποιεί το μέγιστο των παιδιών, είναι ο ρόλος της ως φροντίστριάς-μητέρας που καταλαμβάνει τον κυρίαρχο ρόλο στη ζωή της και επιπλέον αναδεικνύεται η οικογένεια ως ο κατεξοχήν τόπος «αναγκαστικής» φροντίδας και «υπομονής» σε μακρά διάρκεια. Για τις έμφυλες διευθετήσεις και τον καταμερισμό των ρόλων για τη φροντίδα είναι πολύ ενδιαφέρουσα η πρόσφατη μελέτη «Έκθεση για το Έμφυλο Χάσμα της Φροντίδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στην Ελλάδα» (Βουγιούκα, Σεργίδου 2025).

«πήρα προίκα σε χρήμα τότε μας πίεσαν που ήμασταν και φτωχοί το '65 120.000 δρχ. και βάλανε για να ολοκληρωθεί ένα σπίτι και αρνήθηκαν να το γράψουνε και στο δικό μου όνομα» διεκδίκησε η οποία οδήγησε στη διακοπή κάθε σχέσης με την οικογένειά της: «...γκρίνεις, αρρώστησε ο αδελφός μου και δεν με άφηνε να πάω ούτε στο νοσοκομείο... μόνο με το δικό του σόι να μη βλέπω τη μάνα μου και τους δικούς μου... δεν φταίει μόνο αυτός... έκανε ότι του έλεγε ο πατέρας του».

Η περίπτωση της Σ., ξεδιπλώνει με τον πιο ανάγλυφο τρόπο τους μηχανισμούς πειθάρχησης και τις όψεις που συναντάμε στη φεμινιστική κριτική για τον πατριαρχικό γάμο: σημαίνει υποταγή των γυναικών, περιορίζει την αυτονομία τους, συνιστά μια οικονομική συναλλαγή, ενισχύει τους παραδοσιακούς ρόλους και επομένως την ανδρική κυριαρχία και τον έλεγχο.

Η Σ. αναφερόμενη στη δουλειά που έκανε πριν το γάμο λέει χαρακτηριστικά *«τίποτα, σε εργοστάσιο υφαντικής»*, υποτιμώντας τη δουλειά που έκανε ίσως σε συνάρτηση με την εξειδίκευση και τις οικονομικές απολαβές ή ακόμη ως εσωτερικευμένη αξιολόγηση μετά τη διακοπή της σύντομης αυτής εργασιακής πορείας μετά το γάμο από τον σύζυγό της *«με σταμάτησε γιατί δεν ήθελε να δουλεύω»*.

Την αναζήτηση μιας ερμηνείας της ελεγκτικής και καταπιεστικής συμπεριφοράς του συζύγου η Σ. όπως και άλλες συνομιλήτριές μας, όπως θα δούμε στη συνέχεια, την εντοπίζει και στην κληρονομημένη πατέρα-αφέντη σχέση, βάζοντας στο κάδρο την πατριαρχική οικογενειακή γενεαλογία.

«η κατάσταση ήταν άσχημη από την αρχή, εκείνα τα χρόνια ήταν πολύ δύσκολα ήταν ανδροκρατούμενη εποχή εμάς δεν μας άφηναν ούτε έξω από το σπίτι να βγαίνουμε, έλεγχος για τα πάντα».

Είναι μια μοναδική στιγμή στην αφήγησή της που συνδέει τη ζωή της με αυτή των γυναικών ως συλλογικό υποκείμενο, που αναγνωρίζει την συνάρθρωση ενσωματωμένων μορφών κοινωνικής κυριαρχίας, το παλίμψηστο που αποκαλύπτει τις διαχρονικές πατριαρχικές διευθετήσεις, σκιαγραφώντας το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο – το κυρίαρχο πατριαρχικό μοντέλο και ιδιαίτερα στην επαρχία εκείνης της εποχής - *«ανδροκρατούμενη εποχή»*- που καθόρισε τα πεπραγμένα της ζωής της, σε εκείνη την πρώιμη φάση της νεότητάς της: *«από έρωτα τον πήρα για να σας δείξω ... αλλά και η καταπίεση-καταπίεση».*

Δεν μπορούμε να αλλάξουμε το παρελθόν, είναι αυτό που είναι. Το όνειρο για μια ισότιμη και γεμάτη κατανόηση σχέση, ήταν εν πολλοίς έξω από το κοινωνικό φαντασιακό των γυναικών αυτού του ταξικού, κοινωνικού /ηλικιακού προφίλ και άρα έξω από τον νοητικό ορίζοντά τους, γεγονός που σε μεγάλο βαθμό διαμόρφωσε τις προσδοκίες, και τις αντιστάσεις τους. Ωστόσο μπορεί να αλλάξει το νόημα του στο παρόν και σε σχέση με το μέλλον ώστε να επιδέχεται αλλαγή στον πραγματικό κόσμο. Αυτό αφορά το σημείο τομής, το ενσώματο βίωμα το οποίο ωθεί σε μια μετασχηματιστική διαθεσιμότητα και στην αλλαγή στάσης και συμπεριφοράς προς τη μετάβαση σε μια άλλη αυτό-θεώρηση αμφισβητώντας τον αδυσώπητο ντετερμινισμό της τάξης και του φύλου που αποστερεί τα υποκείμενα από στοιχεία κοινωνικής ένταξης και ενεργού τρόπου ζωής. Γεγονός που αποτυπώνεται στις προσπάθειες συναισθηματικής απαγκίστρωσης της Σ. και ανάληψης νομικών διαδικασιών για διαζύγιο στην παρούσα φάση της ζωής της. Και αυτό το βήμα ωστόσο της δημιουργεί εμπόδια και βιώνεται με οδύνη, αποξένωση και ανασφάλεια.

Η Β. αν και διαθέτει δικό της σπίτι προικώο από τους γονείς της, η οικονομική εξάρτηση από «τον σύζυγο», εφόσον εκείνος είχε μισθό και η ίδια δεν δούλευε έξω από το σπίτι, στη βάση της πλέον παραδοσιακής γαμήλιας συναλλαγής, γίνεται η μεγαλύτερη και οδυνηρότερη δυσκολία της, όπως αναφέρει η ίδια *«δεν μπορούσα να τον διώξω από το σπίτι...έφευγε για λίγες ημέρες μετά από μεγάλους καυγάδες του έλεγα δεν σε θέλω εδώ αλλά πάντα επέστρεφε».*

Ο γάμος της Γ. έγινε σε πολύ νεαρή ηλικία με έναν σύζυγο που δεν ερωτεύτηκε όπως ανέφερε αλλά αγάπησε και έζησε μαζί του μέχρι σήμερα αν και το τελευταίο διάστημα της ζωής της και μετά τη συνταξιοδότησή του, ζουν σε διαφορετικές πόλεις. Και η Γ. αντιμετωπίζει οικονομικούς εκβιασμούς από το σύζυγό της ο οποίος μετά τη συνταξιοδότησή του αποφασίζει να πάει να ζήσει σε ένα δικό του σπίτι στην επαρχία στη γενέτειρά του και όταν εκείνη αρνείται να τον ακολουθήσει σε μια πρώτη φάση, παύει να συνδράμει στα έξοδα του μέχρι τότε κοινού τους σπιτιού στην Αθήνα. Όταν τελικά αποφασίζει υπό την πίεση αυτού του οικονομικού εκβιασμού να δοκιμάσει να μείνει μαζί του, εκτυλίσσεται ένα σοβαρό βίαιο επεισόδιο και το οποίο καταγγέλλει στην αστυνομία, και λήγει με τον οδυνηρό αυτό τρόπο το θέμα του κοινού σπιτιού και της συμβίωσης τους εφόσον επιστρέφει στην Αθήνα οριστικά.

Οι γυναίκες αναλαμβάνουν την εξασφάλιση της συναισθηματικής οικειότητας μεταξύ των μελών της οικογένειας, την παρακολούθηση των σχέσεων και την επίλυση των συγκρούσεων, από μια υποτελή και υπεξούσια θέση ωστόσο, καθώς στερούνται της δυνατότητας να υπερασπιστούν τα παιδιά τους για τα οποία κοινωνικά θεωρούνται οι βασικές φροντίστριες, και εφόσον μπορούν να είναι τόσο ανεξάρτητες στην επιτέλεση του ρόλου αυτού όσο δεν απειλείται η θέση των συζύγων τους: *«πλήγωσε τον ένα μου γιο και απομάκρυνε τα δύο αδέρφια που πια ούτε μιλάνε μεταξύ τους... δεν μπορώ να του το συγχωρήσω αυτό το κακό που έκανε»* λέει η Σ. νιώθοντας σε δυσκολία να υπερασπιστεί το γιο της απέναντι στην σκληρότητα του συζύγου της και πατέρα του.

Μέσα σε αυτόν τον ιδιωτικό χώρο λοιπόν, όπως έχει ευρέως σημανθεί έως σήμερα η οικογένεια, η οικιακότητα ή συνοίκηση, λαμβάνουν χώρα όλες οι μορφές έμφυλης βίας όπως ψυχολογική/συναισθηματική, λεκτική, σωματική, σεξουαλική βία/βιασμός, οικονομική βία/αποστέρηση, έλεγχος/παρακολούθηση, επιβαλλόμενο αίσθημα, τακτικές ελέγχου της σχέσης, εκφοβισμός.

Πόσο ιδιωτική είναι αυτή η σφαίρα όμως; Η φεμινιστική κριτική έχει συμβάλλει στην αποκάλυψη αυτού του ιδιωτικού προσωπικού χώρου, ήδη από την δεκαετία του '60, μιλώντας για το προσωπικό ως πολιτικό και αντιμετωπίζοντας πολιτικά την προσωπική εμπειρία και το βίωμα των γυναικών/ θηλυκοτήτων και κάθε μη κανονικοποιημένης σεξουαλικής ταυτότητας.

Σύμφωνα με τον Μαικλ Γουόρνερ ο καταμερισμός μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου δεν λαμβάνει υπόψη του συχνά πόσο το ιδιωτικό και το δημόσιο είναι κατηγορίες που δεν μοιράζονται το ίδιο σε όλους, αποκλείοντας ή περιορίζοντας κοινωνικές διαθεματικές ομάδες στη βάση του φύλου, της τάξης και της καταγωγής, και μας βοηθάει έτσι να σκεφτούμε την έμφυλη βία ως «πολιτικά ιδιωτικού και απολιτικά δημόσιου» θέματος (Warner, 1999).

ii. Ανάμεσα στους άνδρες της ζωής τους: Η διαγενεακή μεταβίβαση της έμφυλης βίας – η αποκοπή από την οικογενειακή γενεαλογία

Στην περίπτωση της Σ. το πατριαρχικό μοντέλο σύμφωνα με το οποίο ο γιος με τα ανδροκρατικά/μάτσο χαρακτηριστικά και την ανάλογη συμπεριφορά επιβραβεύεται με οικονομική εξασφάλιση και στενές οικογενειακές σχέσεις με τον πατέρα του, παίρνοντας απόσταση και ασκώντας ψυχολογική βία στη μητέρα του, ενώ το αγόρι με τα πιο «ευαίσθητα» χαρακτηριστικά που στέκεται κατανοητικά και υποστηρικτικά κοντά της, τιμωρείται με αποκλεισμό από την πατρική περιουσία ενώ διακόπτεται κάθε σχέση πατέρα-γιού. Η απόρριψη και ο θυμός του κακοποιητή άνδρα-συζύγου προς τη γυναίκα του μεταβιβάζεται στην επόμενη γενιά, οδηγώντας στην απόρριψη του γιου που δεν υιοθετεί πατριαρχική συμπεριφορά *«τα έγραψε όλα στον Α που τα είχε μαζί του καλά και άφησε τον Β μου, που προσπαθούσε να με υποστηρίξει στους καυγάδες και τις διαφωνίες τού γύρισε την πλάτη και δεν ήθελε να τον ξέρει και δεν του μιλούσε καν».*

Η κόρη απομακρύνεται από την οικογένεια κάνει επιστημονική καριέρα στο εξωτερικό αλλά βρίσκει τρόπους να στηρίζει τη μητέρα της σε όλα τα στάδια της δύσκολης προσπάθειάς της να απαγκιστρωθεί και να διεκδικήσει μια στοιχειώδη ελευθερία κινήσεων από τον καταπιεστικό και κακοποιητικό σύζυγό της, και πατέρα της *«μου έστειλε τα εισιτήρια και πήγαινα να την βρω και την βοηθούσα και με τα μωρά της».* Πρόκειται για μια πολύτιμη αναγνώριση για την ψυχική ισορροπία της κακοποιημένης ηλικιωμένης γυναίκας, *«ευτυχώς με καταλάβαινε και μου έδινε δίκιο η κόρη μου κι έτσι άντεχα».*

Η διαγενεακή ταύτιση των δύο γυναικών, μητέρας και κόρης, οι προσπάθειες της κόρης να σταθεί υποστηρικτικά προς τη μητέρα της υποδεικνύει τη σημασία των συνεπειών της «κληρονομημένης» έμφυλης βίας. Η φυγή και η διάρρηξη κάθε σχέσης και επαφής όπως με την κόρη της Σ. με τον τυραννικό πατέρα, είναι ο μόνος δρόμος για να εξασφαλίσει ένα ζωτικό χώρο να υπάρξει και να περιορίσει τις συνέπειες και των δικών της τραυματικών εμπειριών όπως παρότι δεν λέχθηκε ρητά υπονοήθηκε με πολλούς τρόπους από την Σ. κατά την αφήγηση της.

Σε συμμαχία με τις πρακτικές και τη συμπεριφορά του συζύγου-κακοποιητή ο ένας της γιος τής ασκεί ψυχολογική βία και την απειλεί ότι θα την κλείσει σε ψυχιατρείο, *«όταν ήμουν στην Χ (χώρα εξωτερικού) να βοηθάω την κόρη μου με τα παιδιά της μου τηλεφωνούσε συνέχεια και μου είπε επί λέξει όταν έρθεις πίσω στο αεροδρόμιο θα σε περιμένει ένας δικηγόρος και ένας ψυχίατρος»*, είναι εχθρικός και διακόπτει κάθε σχέση μαζί της και εννοείται ότι δεν την υποστηρίζει οικονομικά. Η Σ., όπως και πολλές άλλες, είναι μια ηλικιωμένη επιζώσα που βιώνει έμφυλη βία και από τον ένα γιο της, που την πληγώνει βαθιά εφόσον πρόκειται για μια τραυματική εμπειρία, μια μορφήσχάσης ανάμεσα στη μητρική αγάπη και τη βία που βιώνει από το ίδιο της το παιδί, το οποίο αναγκάζεται να απαρνηθεί για να προστατεύσει τον εαυτό της.

Τα πρώτα χρόνια της έγγαμης ζωής της Β. η έμφυλη βία είχε τη μορφή της λεκτικής βίας, του ασφυκτικού ελέγχου και των οικονομικών εκβιασμών/οικονομικής βίας. Η σωματική βία ξεκινάει όταν πεθαίνουν οι γονείς της οι οποίοι την στήριζαν οικονομικά και δημιουργούσαν ένα αντίβαρο στους εκβιασμούς του συζύγου, αλλά και εμπόδιζαν από την άλλη μεριά τις προσπάθειές της να απαλλαγεί από το θύτη της. Είναι η φυσική παρουσία του πατέρα ως εγγυητή της ασφάλειας της κόρης, που οριοθετεί τον κακοποιητικό σύζυγο, μεταξύ άλλων, γιατί θα μπορούσε να αναλάβει την οικονομική της στήριξη και άρα να χαθεί η αποκλειστική οικονομική της εξάρτηση από τον σύζυγο ως μέσο ελέγχου και καθυπόταξης. Ένας άλλος άνδρας (ο πατέρας) τον περιόριζε (σύζυγο-θύτη) στην καταπίεση και την κακοποίηση της.

Η άσκηση σωματικής βίας και η αποχαλίνωση της κακοποιητικής συμπεριφοράς μετά τη φυσική απουσία του πατέρα, την αφήνει πολλαπλά εκτεθειμένη εφόσον το σύστημα «προστασίας της» ανάμεσα στους δύο άνδρες είχε καταρρεύσει. Με την πάροδο του χρόνου οι άνδρες-γιοι της αναλαμβάνουν την προστασία της απέναντι στον άνδρα – πατέρα τους *«ευτυχώς μια από τις τελευταίες φορές που μπήκε στο σπίτι και έσπασε τα ασφαλιστικά μέτρα ήταν ο μεγάλος μου που τον έπιασε από το γιακά και του είπε να φύγει»* και συνεχίζει *«και πριν καθόμουν στα σκαλιά και δεν έμπαινα μέσα μέχρι να έρθει κάποιος από τους γιους μου και να μπορούμε μαζί»*. Βασίζεται στη σωματική δύναμη των γιών της που η ίδια δεν διαθέτει για να τον αντιμετωπίζει μπροστά στο φόβο άσκησης σωματικής βίας εκ μέρους του.

Όπως και με την περίπτωση της Σ.: *«Η ζωή μου έγινε κόλαση ανάμεσα σε τρεις άνδρες που την καθόρισαν: τον πεθερό, τον άνδρα μου και τον ένα από τους γιους μου»*, και η ζωή της Β. και η ασφάλειά της schoinoβατεί ανάμεσα στη δυναμική των σχέσεων μεταξύ των αρσενικών μελών της οικογένειάς της, παρότι είναι ο αδελφός της αυτός που στο τέλος παρεμβαίνει και την παρακινεί να κάνει κάτι και να πάει στον ιατροδικαστή

φοβούμενος όπως της λέει για την ίδια τη ζωή της. *«Φοβόμουν για τη ζωή μου αλλά δεν με ένοιαζε δεν ήταν ζωή αυτή που ζούσα πίστευα ότι δεν θα ξημερώσει μια μέρα να φύγει από το σπίτι και καλύτερα να χάσω και τη ζωή μου».*

Η τελευταία αυτή φράση είναι συγκλονιστικά δηλωτική της θέσης στην οποία συχνά οι επιζώσες βρίσκονται ακινητοποιημένες από την αίσθηση αδυναμίας να λάβουν βοήθεια για οριστική λύση. Η συνεχιζόμενη βία χωρίς διέξοδο, τις οδηγεί σε μια ιδιότυπη παραίτηση από την υπεράσπιση της ίδιας της ζωής τους, εφόσον δεν είναι μια αξιοβίωτη ζωή.

Όπως καταδεικνύουν αυτές οι αφηγήσεις, η διαγενεακή σύμπλευση μεταξύ των ανδρών και παρά τις διαφορετικές οικογενειακές σχεσιακότητες (πατέρας, σύζυγος, γιοι) υπογραμμίζει όχι μόνο την ύπαρξη ενός συνεχούς έμφυλων καταπιεστικών συμπεριφορών και αντιλήψεων αλλά και τις δυσκολίες της αποκοπής από την οικογενειακή γενεαλογία της έμφυλης βίας.

iii. Η μητρότητα και η επιτέλεση του μητρικού ρόλου: από το θυσιαστικό μοτίβο στην κριτική εξέταση μιας περίπλοκης σχέσης

«Θα είχα φύγει αν μπορούσα να γυρίσω πίσω τις αποφάσεις της ζωής μου... κι έτσι έμεινα και υπέφερα όλη μου τη ζωή... Θυσίασα πάλι τη ζωή μου για τα παιδιά και τα εγγόνια»

Το θυσιαστικό μοτίβο αποτελεί τον καμβά εκτύλιξης μιας ζωής που περιπλέκει και υπονομεύει την απόφαση για τον τερματισμό μιας ακραία ελεγκτικής συζυγικής ζωής νωρίτερα στη ζωή των Σ. και Β. που βασίζεται στην εσωτερικευμένη επιταγή μιας κοινωνικής υποχρέωσης να κάνουν υπομονή και να αφοσιωθούν στη φροντίδα των παιδιών τους, παραμερίζοντας τις ανάγκες τους και την επιθυμία τους να ζήσουν αυτεξούσιες με σεβασμό και αξιοπρέπεια. Το ενσώματο και συνειδητό νόημα ωστόσο αυτής της επιθυμίας, δεν βιώνεται άμεσα τραυματικά εφόσον εξισώνει την υποταγή με την προσφορά.

Η πλήρης και αποκλειστική (απα/ενα)σχόληση της Σ. με τη φροντίδα όλων των μελών της οικογένειας (σύζυγο και παιδιά) διαμορφώνουν τα χρόνια ζωής της, γεμίζουν με τις διαρκείς έγνοιες και προσπάθειές της να σταθεί δίπλα στα προβλήματα και τις ανάγκες των παιδιών της πολύ μετά και την ενηλικίωσή τους και με την «αυτονόητη» υποστήριξη του μεγαλώματος των δικών τους παιδιών (εγγονιών), μια συνέχεια της προσφοράς της.

«Υπήρχαν τα παιδιά και έκανα υπομονή δεν ήθελα να τους στερήσω τον πατέρα τους μέχρι να γίνει και ο μικρός 18», αν και όπως αναφέρει η Β *«Ο πατέρας τους δεν ασχολιόταν με τα παιδιά μας, εγώ ήμουν εκείνη που τα είχα αναλάβει σε όλα τα θέματα της ζωής τους».* Θυσίες που δεν ξέρει αν τις έχουν αναγνωρίσει τα ίδια τα παιδιά της *«δεν ξέρω, δεν είμαι σίγουρη»*, αν και όπως αναφέρει νιώθουν σιγουριά μαζί της και εξαρτώνται ακόμη και σήμερα από την ίδια για όλα τα θέματα της ενήλικης ζωής τους.

Η αντοχή στη βίωση της έμφυλης βίας συναρτάται με μια αξιολογική κλίμακα σύμφωνα με την οποία εφόσον δεν χαρακτηρίζεται ακραία, αντέχεται μπροστά στον υπέρτερο σκοπό/προορισμό της αφοσίωσης στον μητρικό ρόλο, επιλογή που στήριζαν με τον τρόπο τους και οι γονείς της Β. και γενικότερα ισχύει για το ευρύτερο οικογενειακό περιβάλλον.

Αναγνωρίζουμε στο μοτίβο αυτό την εσωτερίκευση ενός φυσικοποιημένου ιδεώδους της μητρικής θυσίας η οποία αποτελεί ισχυρό μηχανισμό πειθάρχησης των γυναικών αναφορικά με την επιλογή απόκτησης παιδιού και της άσκησης μητρικής φροντίδας, ένα «καθήκον» που καθορίζει τις επιλογές και τις προσδοκίες τους για το «καλό των παιδιών». Προσδιορίζει, δίνει περιεχόμενο και νοηματοδοτεί τις ανάγκες και τις επιθυμίες, την αυτό-αναγνώριση και τις επιδιώξεις της ζωής τους μέσα από τα παιδιά τους ως προτεραιότητα στις επιλογές ζωής τους, ακόμη και απέναντι στην μακρόχρονη κακοποίηση που έχουν υποστεί, όπως αναδύεται και από τις ιστορίες ζωής των συνομιλητριών μας.

Διαπιστώνουμε ότι η ιδέα της μητρικής θυσίας χρησιμοποιείται ως η «σωστή» επιλογή, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι γυναίκες πάντοτε αποδέχονται ή συμμορφώνονται με αυτήν τη νόρμα, ωστόσο η κοινωνική πλαισίωση είναι σημαντική γιατί διαμορφώνει τον τρόπο αποδοχής αλλά και απόρριψης αντίστοιχων επιλογών με το ανάλογο τίμημα. Οι ιδέες και οι προσδοκίες που περιβάλλουν τη μητρότητα, επιδρούν σε όλες τις γυναίκες είτε έχουν παιδιά είτε όχι, είτε είναι είτε όχι *cisgender* (Westervelt, 2018). Μολονότι οι θυσίες που θα έκαναν οι γυναίκες-μητέρες διαφέρουν ανάλογα με παράγοντες όπως κοινωνική τάξη, εθνικότητα, σεξουαλικότητα, αναπηρία, ηλικία, κ.λπ., το γεγονός ότι θα έκαναν θυσίες παραμένει ένας ενοποιητικός παράγοντας παρά τις διαθεματικές τους διαφοροποιήσεις.

Οι έννοιες της εντατικής μητρότητας (*intensive motherhood*, Hays 1996) και της ολοκληρωτικής/αποκλειστικής μητρότητας (*total motherhood*, Wolf 2011, Ennis 2014) περι-γράφουν τις προσδοκίες των γυναικών σε σχέση με τη μητρότητα: προσλαμβάνεται ως αποκλειστική με διακριτή ιεράρχηση όπου η κανονικοποιητική προσδοκία επιτάσσει την αλλαγή της ζωής τους, ακόμη και όταν μια τέτοια «επιλογή» έχει αντίθετο αποτέλεσμα για την ανθρωπινότητα της ζωής που ζουν ή έζησαν.

Επιπλέον, σύμφωνα με άλλες κριτικές φεμινιστικές προσεγγίσεις, οι οποίες δίνουν έμφαση στον πατριαρχικό θεσμό της μητρότητας από τη σκοπιά της θεμελίωσης έμφυλων διαθεματικών ανισοτήτων η μητρότητα, είναι ο παράγοντας-κλειδί που ευθύνεται για τις μισθολογικές ανισότητες και τα εμπόδια στην επαγγελματική τους ανάπτυξη. Με άλλα λόγια, η σύνδεση των γυναικών με τη βιολογική και κοινωνική αναπαραγωγή παραμένει ο καθοριστικός παράγοντας μιας σειράς κοινωνικών διακρίσεων στην εργασία, την πολιτική συμμετοχή, την οικονομική ανάπτυξη κ.ο.κ.

Η εικόνα ενός νοικοκυριού που αποτελείται από ένα ετερόφυλο ζευγάρι γονέων στο οποίο η μία γονέας είναι η κύρια φροντίστρια και της οποίας ο χρόνος και η ενέργεια διατίθενται για τη φροντίδα του σπιτιού και το μεγάλωμα των παιδιών, ακόμη διαμορφώνει αυτό που «κατανοείται ως οικογένεια» σε επίπεδο κοινωνικών και θεσμικών πολιτικών (Kinser 2010).

Χρειάζεται από φεμινιστική κριτική σκοπιά να ξεχωρίσουμε την εμπειρία της άσκησης του ρόλου της μητρότητας (mothering) από την ταυτότητα της μητέρας, και να αντικρούσουμε τη σύνδεση μιας ουσιοκρατικής πρόσληψης του φύλου με τα καθήκοντα/ρόλο της μητρότητας (O'Reilly 2016). Η ρομαντικοποίηση της μητρότητας και η επιμονή στην ανάδειξη των σεξιστικών στερεοτύπων που την περιβάλλουν και στις προϋπάρχουσες κατανοήσεις/προσλήψεις της ως βιολογικής επιταγής, μάς επιβάλλει να αναγνωρίσουμε την ενσώματη εμπειρία της μητρότητας σε όλες τις αντιφάσεις και περιπλοκές της (hooks, 2024) και το νόημα μιας φεμινιστικής μητρότητας, ειδικά τώρα που η παγκόσμια ακροδεξιά απειλεί τα θεμελιώδη δικαιώματα των γυναικών (Βίβας, 2024).

Πάντως η παγκόσμια εξάπλωση, η ιστορική επιμονή και η διαφοροποιημένη εμπειρία της μητρότητας σε σχέση με τις διαθεματικές, κουήρ, και διεθνικές ταυτότητες των γυναικών εξακολουθούν να μην λαμβάνονται επαρκώς υπόψη στην ακαδημαϊκή έρευνα, τις πολιτικές και τις κινηματικές πρακτικές.

iv. Οι προκλήσεις και οι αντιφάσεις που βιώνουν οι επιζώσες μητέρες - όταν οι θεσμοί επαναθυματοποιούν και στιγματίζουν

Προφανώς ο κοινωνικός ρόλος και οι προσδοκίες για τη μητρότητα παρουσιάζουν μια πλούσια ενδοχώρα επιλογών και πρακτικών σε διαφορετικά συμφραζόμενα. Στο σημείο αυτό θα επικεντρωθούμε στην εξέτασή της υπό το πρίσμα της έμφυλης ενδοοικογενειακής/συντροφικής βίας. Παρά τις διαφορετικές εμπειρίες των επιζώσων-μητέρων, το πρόβλημα παραμένει αποσιωπημένο στην οικογένεια και την κοινωνία γενικότερα. Οι επιζώσες μητέρες αντιμετωπίζουν τεράστια πίεση λογοδοσίας για την ικανότητα και την επάρκειά τους να ανταποκριθούν στις κοινωνικές κατασκευές και νοηματοδοτήσεις της «καλής μητέρας» και της «κακής μητέρας» που δημιουργεί έναν ασφυκτικό κλοιό και συχνά αντιφατικές καταστάσεις και εγκλίσεις: όπως μαρτυρά το απόσπασμα της Β. *«δεν με ένοιαζε για μένα αλλά έμεινα στο σπίτι για να είμαι κοντά στα παιδιά μου, φοβόμουν μην μου τα πάρουν»* προφανώς υπό την ανασφάλεια να κριθεί ανεπαρκής για την επιμέλειά τους και μη έχοντας τους πόρους να τα ζήσει αν εγκατέλειπε τη συζυγική, κακοποιητική για εκείνη, σχέση.

Οι κακοποιητές συχνά χρησιμοποιούν τα παιδιά ενάντια στις μητέρες-επιζώσες για να τις εξαναγκάσουν να παραμείνουν και να υπακούν απειλώντας τες με την ασφάλεια ή/και την ευημερία ακόμη και των ενήλικων παιδιών τους: στην περίπτωση της Σ. ο σύζυγος στρέφει τον ένα γιο της εναντίον της με αντάλλαγμα την οικονομική του αποκατάσταση.

Στην περίπτωση της Β. ο κακοποιητής - σύζυγος όχι μόνο αδιαφορεί για τα θέματα και τις ανάγκες της ζωής των παιδιών τους, αλλά της επιρρίπτει συχνά ευθύνες για τη συμπεριφορά τους, ιδίως όταν ο μεγαλύτερος γιος αποφασίζει να του εναντιωθεί για να προστατεύσει τη μητέρα του. Οι επιζώσες μητέρες είναι διαρκώς υποχρεωμένες να προβαίνουν σε εκτίμηση του κινδύνου και η απόφαση να μείνουν ή να φύγουν από μια κακοποιητική και βίαιη σχέση συχνά εξαρτάται από την άποψή τους σχετικά με το τι θα ήταν προτιμότερο ως προς το συμφέρον των παιδιών, που όπως είδαμε ήδη από τις αφηγήσεις των συνομιλητριών μας, τις παγιδεύει εντέλει σε κακοποιητικές σχέσεις για μεγάλα χρονικά διαστήματα.

Επιπλέον τις υποχρεώνει να αποσιωπούν τα όσα βιώνουν οι ίδιες, και που αναμφισβήτητα τις επιβαρύνει ψυχοσυναισθηματικά και αναδεικνύει ότι στην πραγματικότητα θα χρειάζονταν εξειδικευμένη υποστήριξη, όπως αναφέρει η Σ. ακόμη και σήμερα: *«Θέλω να επιζησω για τον Β μου (ο ένας γιος της) ...[διότι] έχει πάθει ψυχολογικά που ο πατέρας του τον απέκλεισε από την περιουσία... απέρριψαν το παιδί μου και αυτό με νοιάζει».*

Συνήθως -από επαγγελματίες και μη -επιρρίπτονται ευθύνες για τη βία και τις συνέπειές της στις ίδιες και τα παιδιά τους, που διαιωνίζουν προκαταλήψεις σχετικά με τις ικανότητες των επιζώσων μητέρων να φροντίσουν την ευζωία των παιδιών τους και να τα προστατεύσουν από τον κίνδυνο. Πρόκειται για αντιληπτικά σχήματα που όχι μόνο υποτιμούν και παραγνωρίζουν τις στρατηγικές, τις δυνατότητες και τις ικανότητες των επιζώσων μητέρων, τις οποίες επιστρατεύουν καθημερινά για να παραμείνουν ασφαλείς οι ίδιες και τα παιδιά τους αλλά και τις επαναθυματοποιούν ή / και στιγματίζουν.

Μία από τις συνέπειες αυτής της στερεοτυπικά εμπεδωμένης αντίληψης είναι ότι οι γυναίκες συχνά αντιμετωπίζουν περαιτέρω απομόνωση, μειωμένη πρόσβαση σε υποστήριξη και υπηρεσίες ή δεν αναλαμβάνουν δράση για να ξεφύγουν από το κακοποιητικό περιβάλλον από τον φόβο ότι θα τις απομακρύνουν από τα παιδιά τους, ή θα τις στιγματίσουν *«δεν ζήτησα βοήθεια γιατί δεν ήθελα να μου πάρουν τα παιδιά μου και έτσι αποφάσισα να μείνω, φοβόμουν με όλα αυτά που άκουγα»* μας λέει η Β.

Η υπονόμηση του ρόλου της επιζώσας μητέρας όπως προκύπτει και από την εμπειρία μας στο πεδίο ειδικότερα από τα δικαστήρια, αλλά και τις κοινωνικές υπηρεσίες που δεν διαθέτουν εξειδικευμένη προσέγγιση, συχνά θέτουν σε αμφισβήτηση τις μητέρες για την δική τους θυματοποίηση. Θεσμικοί λόγοι που παίζουν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη της εμπρόθετης δράσης τους (agency) ως προς την εγκατάλειψη μιας συζυγικής κακοποιητικής σχέσης.

Εκ μέρους των υπηρεσιών και των θεσμών, ως εκ τούτου, παραμένει κρίσιμο ζητούμενο να λαμβάνονται υπόψη οι ατομικές ανάγκες των θυμάτων, η εκτίμηση κινδύνου και η κατάσταση σχεδίου ασφάλειας, που περιλαμβάνει τις ψυχολογικές επιπτώσεις στα παιδιά, την προστασία μητέρας και παιδιών. Ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια των δικαστικών διαδικασιών, καθώς και την επικοινωνία τους με τον κακοποιητή πατέρα. Μάλιστα, το νομοθετικό πλαίσιο που διαμορφώνει ο πρόσφατος νόμος για την υποχρεωτική συνεπιμέλεια, πρόκειται να αφήνει ακόμη περισσότερο εκτεθειμένες τις επιζώσες μητέρες σε μια τέτοια θεσμική παρέμβαση που τις αποστερεί από τη δυνατότητα προστασίας των (ανήλικων) παιδιών τους απέναντι σε κακοποιητικούς συζύγους-πατέρες. Για τον λόγο αυτό η συγκεκριμένη νομοθετική ρύθμιση δέχτηκε έντονη κριτική από φεμινιστική σκοπιά και τμήμα της επιστημονικής κοινότητας ιδιαίτερα αναφορικά με το επιχείρημα για το ψευδές επιστημονικά σύνδρομο της «γονικής αποξένωσης» που ακριβώς ενοχοποιεί τις μητέρες επιζώσες.

Από την άλλη μεριά, καταγράφονται περιπτώσεις αντίστασης όπως με την Γ. και την Μ., οι οποίες με την αίσθηση του σκοπού του μητρικού τους ρόλου και την αυτοπεποίθηση ότι μπορούν να βασίζονται στην εσωτερική τους δύναμη, επέδειξαν

ανθεκτικότητα απέναντι στον κοινωνικό στιγματισμό και την ενοχοποίηση, και διατήρησαν την αυτό-εικόνα τους και την πίστη στον εαυτό τους, ως καλές μητέρες δηλαδή, που στάθηκαν δυνατές και υποστηρικτικές στα παιδιά τους παρά τις δυσκολίες που βίωσαν, όπως θα δούμε και παρακάτω.

ν. Όταν η έμφυλη βία ματαιώνει τις ιδεαλιστικές προσδοκίες για την οικογένεια

Όπως αναδεικνύεται από τις αφηγήσεις των συνομιλητριών μας, οι επιζώσες επιχειρούν να διαχειριστούν τις εμπειρίες της βίας που έχουν αντιμετωπίσει από οικείους ή κάποτε αγαπημένα πρόσωπα - συζύγους, συντρόφους και παιδιά. Βία και προσδοκία για αμοιβαία αγάπη συνυφαίνονται μέσα από τις αντινομίες της πατριαρχικής οικογένειας στην οποία έχουν ζήσει το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους. Σε ένα οραματικό/φαντασιακό επίπεδο όλοι οι άνθρωποι επιθυμούν να βιώσουν σχέσεις φροντίδας, αγάπης, τρυφερότητας, σεξουαλικής εκπλήρωσης και μοίρασμα υλικών πόρων. Οι ιστορίες ζωής των επιζωσών με μακροχρόνια έμφυλη βία, φανερώνουν με τον πιο οδυνηρό τρόπο τη ματαίωση κάθε σχετικής προσδοκίας τους: όταν δεν μπορείς να πιστέψεις ότι το χέρι που σε χάιδευε μπορεί να σε πονέσει όπως αναφέρει η Γ. ή όταν αναγκάζεσαι να απαρνηθείς το ίδιο σου το παιδί για να επιβιώσεις από τη βία του συζύγου-θύτη στην περίπτωση της Σ. Η Ι. έχει διαρρήξει κάθε οικογενειακό δεσμό και ιδιαίτερα με την μητέρα της, στην οποία επιρρίπτει ευθύνες για την κακοποίηση που είχε δεχθεί στην παιδική της ηλικία και καθόρισαν το να αντιμετωπίζει βία ως το «αιώνιο θύμα» στην ενήλικη ζωή της, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει.

Από μια ιδεαλιστική σκοπιά που έχει διαμορφώσει το κοινωνικό φαντασιακό, η οικογένεια στην καθημερινή αλληλεπίδραση των μελών της προσλαμβάνεται ως να βασίζεται σε δεσμούς αγάπης και φροντίδας και τα άτομα που την απαρτίζουν την σκέφτονται από τη σκοπιά και με μια αίσθηση αλληλένδετων ζωών και κοινού καλού, «ένας παράδεισος σε έναν άκαρδο κόσμο». Η αλήθεια είναι ωστόσο ότι οι περισσότερες οικογένειες όπως και των συνομιλητριών μας, συχνά χαρακτηρίζονται από διαφωνίες, και βία, πειθάρχηση και εξαναγκασμό αντί για συναίνεση και συνεννόηση. Οι γυναίκες καθίστανται όχι μόνο ευάλωτες από την άνιση κατανομή των οικογενειακών εργασιών, το μέγιστο των παιδιών και τη φροντίδα του νοικοκυριού και των εξαρτημένων μελών της, των ηλικιωμένων και άρρωστων γονέων όπως φάνηκε και στις ιστορίες ζωής των συνομιλητριών μας, αλλά περιορίζουν και τις δυνατότητες ρήξης της οικογενειακής ζωής και εξόδου από την ενδοοικογενειακή βία.

Η ανάγκη μετασχηματισμού του θεσμού της οικογένειας, έχει διατυπωθεί από πολλές διαφορετικές σκοπιές και μάλιστα υπό το πρίσμα της έμφυλης βίας, η οποία δεν μπορεί να συνεχίσει να αντιμετωπίζεται ως ένας θεσμός-θέσφατο υπεράνω κοινωνικής κριτικής. Η «αγία οικογένεια» την οποία υπερασπίζονται σθεναρά οι ακροδεξιές ρητορικές και πολιτικές στο πλαίσιο της anti-gender ιδεολογίας και του τρίπτυχου πατρίς-θρησκεία-οικογένεια. Μια αλλαγή που δύσκολα μπορεί να επιτευχθεί εφόσον όλα τα κυρίαρχα πατριαρχικά και καπιταλιστικά συστήματα και οικονομίες, βασίζονται, εκτός των άλλων, στην εργασία της φροντίδας των παιδιών και της κοινωνικής αναπαραγωγής που γίνεται σε καθημερινή βάση κυρίως από τις γυναίκες.

3.2. Ψυχολογική βία - Σωματική βία - Αναζήτηση του νοήματος της αγάπης

ι. Η ανάγκη συναισθηματικής στήριξης θολώνει τα όρια της άσκησης ψυχολογικής βίας και καταπίεσης

Η εμπειρία της Μ. ως προς την έμφυλη βία αφορά μια συντροφική σχέση που ξεκίνησε λίγα χρόνια πριν τον παροντικό χρόνο της συνέντευξης και διήρκεσε για μια πενταετία ενόσω και το παιδί της ήταν στην εφηβεία. Περιγράφει τη σχέση αυτή ως ακραία πιεστική και ελεγκτική με διαρκείς υποτιμήσεις και άσκηση ψυχολογικής βίας. Ο πρώην σύζυγός της και πατέρας του παιδιού της την υποστήριζε οικονομικά για το μεγάλωμα του παιδιού τους και μέχρι την εφηβεία του διατηρούσε κάποια σχέση μαζί του. Στη συνέχεια όταν έφτιαξε νέα οικογένεια απομακρύνθηκε και έπαψε να έχει οποιαδήποτε σχέση μαζί του.

Σε αυτή τη φάση της ζωής της είχε ανάγκη από μια φροντιστική σχέση που θα της έδινε το ενδιαφέρον και τη συναισθηματική στήριξη που χρειαζόταν, γεγονός που την κάνει να ανέχεται την ακραία ελεγκτική αυτή συντροφική σχέση, γιατί όπως αναφέρει: *«ήταν πάντα διαθέσιμος, φρόντιζε για την κοινή μας ζωή με εκδρομές και εξόδους, και έδειχνε με κάθε ευκαιρία το ενδιαφέρον του για το πως είμαι εγώ και πώς αισθάνομαι αλλά και για το παιδί μου που με συγκινούσε γιατί δεν το είχα ξαναζήσει».*

Κοιτάζοντας αναστοχαστικά την απόφασή της να τελειώσει αυτή τη συντροφική σχέση την αξιολογεί ως σωστή, παρά τις καταπιεστικές και επώδυνες πιέσεις του που εντάθηκαν το τελευταίο διάστημα στην προσπάθειά του να αλλάξει την άρνησή της για γάμο, γιατί αναγνωρίζει ότι: *«θα είχα πολύ μεγαλύτερα προβλήματα να λύσω αν συνέχιζε και δεν το μετανιώνω εκ των υστέρων».* Η παρερμηνεία της πρόθεσης άσκησης ελέγχου και ψυχολογικής βίας ως ένδειξη ενδιαφέροντος και αγάπης - η αντιφατική όψη βίωσης και πρόσληψης των παραβιαστικών εμπειριών- θεωρεί ότι την έκανε να χάσει πολύτιμο χρόνο από τη ζωή της.

Με πολύ διαυγή και ενδυναμωμένο τρόπο η Μ. αφηγείται σήμερα πώς μέσα από μια σειρά περιστατικά *«διάβαζα λάθος»* χειρονομίες και συμπεριφορές εκ μέρους του συντρόφου της που καθισούχαζαν τις ανησυχίες και τις αντιρρήσεις της, έκαμπταν τις αντιστάσεις της για περισσότερη ελευθερία κινήσεων και αποφάσεων τις οποίες έσπευδε να λαμβάνει εκείνος για λογαριασμό της ίδιας και του παιδιού της. Η άσκηση ελέγχου λανθάνει μέσα σε συνθήκες συναισθηματικής φόρτισης, χειριστικότητα και η μη-συμμόρφωση εκ μέρους του υποκειμένου που την υφίσταται εκλαμβάνεται ως αχαριστία και απόρριψη, ως μη αναγνώριση συναισθημάτων αγάπης και φροντίδας. *«Παρ όλα όσα πέρασα με τους συναισθηματικούς εκβιασμούς του και την επίμονη του ότι δεν καταλαβαίνω πόσο με αγαπάει έμεινα όρθια και συνέχισα τη ζωή μου»* λέει σήμερα η Μ.

Οι αρνητικές εμπειρίες έμφυλης βίας των γυναικών ιδωμένες από τις ίδιες μέσα από το πέρασμα του χρόνου και της ηλικίας, δημιουργούν την πικρία χαμένων - σπαταλημένων χρόνων ζωής που μπορεί να οδηγήσει σε μια υπαρξιακή ματαιώση ή να εξισορροπηθεί από μια εσωτερικευμένη και κατακτημένη αίσθηση δύναμης και ανθεκτικότητας όπως αναφέρει η Μ.

«Δεν μπορώ να με δω ως θύμα γιατί δεν έχασα ποτέ την πίστη μου στον εαυτό μου. Δεν ένιωσα ποτέ ότι δεν αξίζω ότι δεν θα τα καταφέρω... ότι έχει δίκιο που με χτυπάει και εγώ κάνω κάτι λάθος. Δεν έχω εσωτερικεύσει την ψυχολογία του θύματος γι' αυτό και φεύγω από αυτή τη δουλειά που είμαι τώρα γιατί βλέπω ότι κακοποιούνται οι εργαζόμενοι και μένουν, ενώ εγώ φεύγω...»

Επιχειρώντας να ερμηνεύσει αυτή την εμπειρία ζωής προβάλλει την εαυτή της ως ένα άτομο που γνωρίζει καλά ποια είναι (την αυτό-θεώρησή της) εξ' ου και νιώθει δυνατή και αυτάρκης αλλά και ανθεκτική. Η ανθεκτικότητα συνιστά αξία ζωής σε αυτόν τον απολογισμό.

ii. Μόνο χαστούκια: η παράβλεψη των πρώτων κακοποιητικών σημαδιών/εμπειριών έως την απειλή της ζωής τους

Η Μ. αναφέρεται χαρακτηριστικά στα χαστούκια που δέχτηκε: *«το πρώτο χαστούκι της ζωής μου ήταν από τον πατέρα μου στην εφηβεία και στη συνέχεια από κάποιους συντρόφους με τους οποίους είχα ερωτικές σχέσεις όταν ήμουν νέα»* και δεν τους έδωσε σημασία ή προσπέρασε ως κάτι που δεν σημαίνει περισσότερα, δεν καταγράφεται αρνητικά και δεν αξιολογείται ως προς την ποιότητα της σχέσης και του άλλου ανθρώπου. Αναφέρεται συνειδητοποιημένη πλέον σήμερα στο θέμα τού πόσο σημαντικό υπήρξε το γεγονός αυτής της παράβλεψης προκειμένου έγκαιρα να αναγνωρίσει τα σημάδια μιας κακοποιητικής ή παραβιαστικής συμπεριφοράς απέναντί της, και να μπορέσει από άλλη θέση να υπερασπιστεί την εαυτή της και να έχει οριοθετηθεί μέσα στο πλέγμα των ερωτικών σχέσεων: *«Μια γυναίκα που έχει κοιτάξει προς τα πίσω και έχει αναστοχαστεί όμως πως φτάνει καμιά να πει ως εδώ ... υπήρξαν και άλλα περιστατικά όμως ήταν χαστούκια, δεν έφτασα να πάω στο νοσοκομείο αλλά η ψυχολογική κακοποίηση, ο έλεγχος, η διαρκής υποτίμηση, είσαι ένα τίποτα κ.λπ., εγώ επειδή έχω μεγάλη αυτοπεποίθηση στον εαυτό μου από το ένα αυτό έμπαιναν και από το άλλο έβγαιναν, αλλά άλλες γυναίκες γίνονται χώμα».*

Και στην περίπτωση της Γ. η παραβιαστική και κακοποιητική συμπεριφορά του συζύγου της που ξεκίνησε κάπως καθυστερημένα και κυρίως από όταν γέννησε το παιδί της και μετά: *«Άρχισε να γίνεται επιθετικός και να αρχίσουν τα πρώτα χαστούκια»* δεν αξιολογούνται ως τα πρώτα σημάδια παραβίασης ορίων και εκδίπλωσης μιας κακοποιητικής σχέσης.

Όταν η άσκηση έμφυλης βίας παραμένει μη αναγνωρίσιμη και τα συναισθήματα, οι ψυχοσυναισθηματικές και ερωτικές ανάγκες την ωραιοποιούν, την αποσιωπούν ή την παραφράζουν, όταν τα υποκείμενα δεν διαθέτουν ένα αλφάβητο για την κατανόηση και αναγνώρισή της, εμποδίζονται από το να βρεθούν σε μια εναλλακτική απελευθερωτική θεσιακότητα. Όπως μας λέει η bell hooks στην πατριαρχία δεν είμαστε κοινωνικο-πολιτισμικά φτιαγμένες ως υποκειμενικότητες για ερωτικές/προσωπικές σχέσεις μη εξουσιαστικές και μη πατριαρχικές.

Είναι στο πλαίσιο αυτό, όπου η έννοια και η πρακτική, η κοινωνική αξία και η κουλτούρα της συναίνεσης τίθενται στο επίκεντρο της πρόληψης της έμφυλης βίας. Είναι ένα εργαλείο για την ασφαλή διαπραγμάτευση της οικειότητας και της έκφρασης της επιθυμίας που δεν την κάνει δεδομένη ούτε για τις ερωτικές σχέσεις και τη σεξουαλική πράξη, σε αντίθεση με το κυρίαρχο σενάριο που την εγγράφει ως πάντοτε αποδεκτή. Μας παρέχει μια διαπραγματευτική ισχύ προστασίας των ορίων μας με ασφαλή τρόπο.

Ο γάμος της Γ. έγινε σε πολύ νεαρή ηλικία με έναν σύζυγο που δεν ερωτεύτηκε όπως ανέφερε, αλλά αγάπησε και έζησε μαζί του μέχρι σήμερα αν και το τελευταίο διάστημα της ζωής της και μετά τη συνταξιοδότησή του, ζουν σε διαφορετικές πόλεις. Έναν χρόνο πριν τη συνέντευξη μας, είχε προηγηθεί μια δολοφονική απόπειρα εκ μέρους του, την οποία κατήγγειλε στην αστυνομία και μετά την εκδίκαση της υπόθεσης ο θύτης καταδικάστηκε σε ποινή φυλάκισης ενός έτους με αναστολή.

Η αναγκαστική απόσταση λόγω επαγγελματικών υποχρεώσεων μειώνει τα συμβάντα, τους καυγάδες και τις εκρήξεις του θύτη, γεγονός που κράτησε και τη σχέση πάρα πολλά χρόνια, *«τα διαλείμματα έφερναν το μου λείπεις σου λείπω αλλά ήταν σχέση με αναπηρία... Ομαλοποιούνταν η κατάσταση εγώ δεν είχα τίποτα, είχα την μητέρα μου σοβαρά άρρωση... πρέπει να αποκτήσεις στρατηγική για να επιβιώσεις εσύ το παιδί και η μάνα σου είπα στον εαυτό μου... βέβαια όταν βρισκόμαστε σε τέτοιες καταστάσεις πρέπει να πηδάμε από το βουνό χωρίς αλεξίπτωτο».*

«Ήξερα ότι εγώ θα φύγω αλλά έως τότε είχα ένα πλάνο να πατήσω στα πόδια μου και μετά.»

«Μαθαίνεις εκ των υστέρων ότι δεν πρέπει ΠΟΤΕ να αφήνεται στα χέρια κάποιου – είμαι άνθρωπος με ενσυναίσθηση, το τεράστιο ΣΟΚ γιατί δεν μπορείς να πιστέψεις ότι το χέρι που σε χάιδευε και σε αγαπούσε γίνεται το χέρι που σου προκαλεί πόνο και χρειάζεσαι πάρα πολύ χρόνο...[για να μην πεις] έλα μωρέ δεν ήταν κάτι!».

Η βία που ξεδιπλώνεται αόρατα και σταδιακά, μια βία δηλαδή που διασκορπίζεται στο χρόνο, και η οποία συνήθως δεν καταγράφεται ως βία, και η οποία βασίζεται πάνω σε μηχανισμούς αναβολής, φθοράς και συσσώρευσης είναι μια αργή βία σύμφωνα με την Rovinelli (2014) η οποία περιγράφει γεγονότα σιωπηρής τραυματικής έντασης, γεγονότα συνηθισμένα, χυδαία και πολλές φορές οριακά που δεν έχουν όμως άμεση ορατότητα. Η βία, άλλωστε, δεν είναι πάντα ένα γεγονός εκρηκτικό και θεαματικό. Η αργή βία αφορά τη βία που χτίζεται με αυξητικό τρόπο και περιλαμβάνει χειριστικότητες τόσο κανονικοποιημένες που δεν επιτρέπουν αναγνώριση ή αντίδραση.

Η Γ.συνεχίζει στην αφήγησή της:

«Το πρώτο καμπανάκι είναι μια φορά που με είχε πιάσει από το λαιμό και σκέφτηκα ότι εγώ τώρα κάνω ότι μπορώ και κάνω υπομονή έναν χρόνο να τελειώσει ο γιος μου και τότε κάνω μετακόμιση στην γενέτειρά μου αρχίζει να με χτυπάει και πετάει ένα ποτήρι... Και εγώ σκέφτομαι τώρα ποτήρι αύριο μαχαίρι και του λέω θα καλέσω την αστυνομία ...δεν είσαι καλά πρέπει να πας σε ειδικό»

«Όταν ένιωσα ότι απειλείται η ζωή μου έβαλα τέλος... Θέλω να είμαι καλά εγώ και ο εαυτός μου σε ένα μικρό δωμάτιο... Πρέπει να μάθεις να φεύγεις!».

Η Γ. είναι παγιδευμένη ανάμεσα στην προσπάθειά της να αποκτήσει τον έλεγχο της στρατηγικής επιβίωσής της και επομένως και της χρονικότητας της εξόδου από την κακοποιητική σχέση, έως ότου ένα βίαιο συμβάν, όπως αναφέρει παραπάνω, την εξωθούν στην πτώση «χωρίς αλεξίπτωτο από το βουνό» όπως τόσο παραστατικά περιγράφει. Και «διαβάζει» σωστά την κλιμάκωση όπως υποδηλώνει η φράση «σήμερα ποτήρι αύριο μαχαίρι» για να βρει τη δύναμη να βάλει ένα τέλος.

Η περίπτωση αυτή αναδεικνύει την επικινδυνότητα στην οποία εκτίθενται οι γυναίκες στο πλαίσιο της μακροχρόνιας ενδο-οικογενειακής βίας, η οποία εφόσον δεν τερματιστεί με σθένος μπορεί να οδηγήσει σε θανάσιμη απόπειρα-γυναικοκτονία. Και είναι γεγονός ότι για τις (πολλές) γυναικοκτονίες που συμβαίνουν δεν διαθέτουμε ένα ασφαλές πλαίσιο και μεθόδους εκτίμησης του κινδύνου, και για τον λόγο αυτό, οι θεσμικές δράσεις πρόληψης και ευαισθητοποίησης, συστηματικές και ολοκληρωμένες - που εξακολουθούν να απουσιάζουν- αποτελούν μέγιστη προτεραιότητα για την αντιμετώπιση της έμφυλης βίας.

iii. Η αναζήτηση νοήματος και τα ερμηνευτικά σχήματα αναφορικά με την εμπειρία της έμφυλης βίας και την αγάπη

Οι συνομιλήτριες μας χρησιμοποιούν διάφορα ερμηνευτικά σχήματα στην προσπάθειά τους να αναζητήσουν το βαθύτερο νόημα της εμπειρίας τους.

«Δεν κρατώ κακία γιατί είναι και ο ίδιος θύμα που έγινε κακοποιητής γιατί δεν ξέρει κάτι άλλο... Ίσως να υπάρχει κάτι σε αυτόν τον άνθρωπο που δεν έχει πεθάνει ώστε να εξυγιανθεί όχι για μένα σε ανθρώπινο επίπεδο και για την αγάπη που ζήσαμε» λέει η Γ και συνεχίζει: «δεν κρατώ κακίες αλλά συναισθάνομαι ότι έχω να κάνω με μια αρρώστια και επειδή ο σύζυγός μου κάνει προσπάθειες να επανασυνδεθούμε – έκανε και έφεση για να βρει αφορμή να έρθει σε επαφή μαζί μου και να μιλήσουμε όπως μου επικοινωνήσε και ο δικηγόρος του – αλλά έθεσα ως όρο να πάει σε ειδικό όχι για να τα ξαναβρούμε, αλλά για να μιλήσουνε».

«Τον πήρα από έρωτα μού λέει ότι ακόμη με αγαπάει» συνεχίζει στην αφήγησή της η Γ. Το ερμηνευτικό πλαίσιο της Γ. για τον θύτη-σύζυγό της, αναζητά τις αιτίες της συμπεριφοράς του στην διαπαιδαγώγησή του και τις δικές του εμπειρίες κακοποίησης κατά την παιδική ηλικία *«μια μητέρα που μεγάλωσε τα 3 παιδιά της με ξύλο, απόρριψη και χωρίς αγάπη είναι ότι ο ίδιος ήταν θύμα της σκληρής και αυταρχικής μητέρας του...δεν είναι κακός άνθρωπος, ένας άρρωστος άνθρωπος είναι - δεν υπάρχουν κακοί άνθρωποι»* και προς επίρρωση αυτών συμπληρώνει *«ήταν κακοποιητικός και προς τη μητέρα του»* αλλά *«Και στο γιό μας ήταν και συναισθηματικά απόμακρος, απότομος, δεν έδινε καμία ανταμοιβή, χωρίς κανένα μπράβο».*

Η Γ. όπως είδαμε παραπάνω θεματοποιεί την κακοποιητική συμπεριφορά του συζύγου της, στο πλαίσιο της διαταραγμένης ψυχικής του υγείας ακόμη και όταν δέχεται μια θανάσιμη επίθεση εκ μέρους του και του φωνάζει *«δεν είσαι καλά πρέπει να πας σε ειδικό»*. Καταλήγει μάλιστα αξιοποιώντας τις γνώσεις της στην ψυχολογία: *«ναρκισσιστική προσωπικότητα ξεκάθαρα μπορώ να πω ύστερα από την ενασχόλησή μου με την ψυχολογία»*.

«Μάλλον με αγάπησε και μπορεί και ακόμη και να με αγαπάει ...ήταν η τρέλα του ...και τώρα που παίρνει και τα φάρμακά του είναι ένας ήρεμος άνθρωπος με καταστολή βέβαια» τονίζει και η Β. Αλλά και η Ι., την περίπτωση της οποίας θα δούμε στη συνέχεια αναλυτικά χαρακτηρίζει τον κακοποιητή της *«ψυχασθενική περίπτωση»* μη μπορώντας να εξηγήσει τη θυματοποίηση της από έναν άγνωστο σε αυτή άνδρα-θύτη.

Η ψυχιατρικοποίηση της έμφυλης βίας και η κληρονομική μεταβίβασή της ως αντιληπτικά και ερμηνευτικά σχήματα, τόσο σε ατομικό-εμπειρικό επίπεδο, όσο και ως διάχυτη κοινωνική παραδοχή, ως επεξηγηματική πλαισίωση από τα ΜΜΕ και τις συζητήσεις των ανθρώπων, καταδεικνύουν τη μεγάλη ανάγκη για αποδόμηση της πατριαρχικής κοινωνικό-πολιτικής και ανδροκρατικής πολιτισμικής της πλαισίωσης.

3.3. Χωρίς δικά τους λεφτά

ι. Η άσκηση οικονομικής βίας πρακτική -κλειδί για την πειθάρχηση των επιζώσων

Η οικονομική εξάρτηση αποστερεί τις επιζώσες από τη δυνατότητα να χωρίσουν ή να φύγουν όπως αναφέρει η Γ: *«να.. ήξερα ότι εγώ θα φύγω αλλά έως τότε είχα ένα πλάνο να πατήσω στα πόδια μου και μετά (...) και επιπλέον δεν ήθελα να σταματήσει να στηρίζει οικονομικά το παιδί μας»* για να συνεχίσει *«Απέσυρε όλα τα χρήματα από όλους τους κοινούς λογαριασμούς όταν τον κατήγγειλα στην αστυνομία»* ως μέσον ύστατης εκβίασης.

Η ανοχή ή/και η αντοχή των επιζώσων μητέρων συχνά υπαγορεύεται στρατηγικά από την επιδίωξή τους να μην έχει επιπτώσεις στα παιδιά και να μην τα βλάψει η απόσυρση της οικονομικής υποστήριξης του πατέρα και θύτη της, όπως αναφέρει και η Γ.

Και στην περίπτωση της Σ. η απαγόρευση να εργαστεί και η επιβολή της οικονομικής εξάρτησης σε συνδυασμό με τον ασφυκτικό έλεγχο και την απομόνωση από τους οικείους με όλα τα μέσα: *«όταν κάποια φορά αποφάσισα παρά τις απαγορεύσεις του να φύγω από το σπίτι για να πάω να δω την άρρωστη μητέρα μου μετά μου έστειλε εξώδικο για εγκατάλειψη συζυγικής «εστίας» και όταν εγώ το αγνόησα ακολούθησε ξυλαδαρμός»*, δημιουργούν ήδη από νωρίς το πλέγμα ελέγχου και παγίδευσης στην κακοποιητική σχέση, χωρίς οικονομικές δυνατότητες και κοινωνικά/συναισθηματικά στηρίγματα.

Και συνεχίζει: *«Σε ένα καυγά με κλειδώνει μέσα στο σπίτι και απειλεί με μαχαίρι να με σκοτώσει, δραπετεύω και καταθέτω καταγγελία στην αστυνομία... μετά τη σύνταξη άρχισε και έφευγε μόνος για το χωριό εφόσον δεν έρχεσαι δεν θα έχει λεφτά, δεν έρχεσαι δεν τρως μου έλεγε»*. Η οικονομική εξόντωση *«με πέταξε από το σπίτι που ζήσαμε»* και

η αξιοποίηση της οικογενειακής περιουσίας που αποκτήθηκε και με τη συμβολή της απλήρωτης εργασίας της στο σπίτι, με οικονομικές αποφάσεις (πώληση και μεταβίβαση της ακίνητης περιουσίας) χωρίς την ενημέρωσή της και αποκλείοντάς την, την αφήνουν εκτεθειμένη στα δύσκολα χρόνια της προχωρημένης ηλικίας, χωρίς σύνταξη και εισοδήματα: *«θα υποβάλλω χαρτιά για να πάρω επίδομα από το ταμείο – ΚΕΑ ...εδώ με κατόντησε»*, γεγονός που βιώνει τραυματικά.

Μετά την εξηντάχρονη συμβίωσή της με έναν σύζυγο που δεν της αναγνώρισε *«ούτε την υπομονή που επέδειξα... ούτε την αφοσίωσή μου για όλα τα χρόνια της κοινής μας ζωής... και μια υπηρεσία να είχε όλα αυτά τα χρόνια δεν θα την πετούσε έτσι όπως πετάει εμένα τώρα»* αντιμετωπίζει μια εκδικητική στάση και μια από-ανθρωποποιητική συμπεριφορά που δεν «ανταλλάσσεται» με την υπομονή που επέδειξε όλα αυτά τα χρόνια.

Η άσκηση οικονομικής βίας με το μεγάλωμα της ηλικίας και τις ανάγκες που αυτή συνεπάγεται πέρα από την ανασφάλεια του γήρατος και των προβλημάτων υγείας που μπορεί να τη συνοδεύουν συνεπάγεται μια διασταυρούμενη -λόγω φύλου και ηλικίας - έμφυλη διάκριση και κοινωνική αδικία. Το επιβεβλημένο μοντέλο που αναγνωρίζει τους άνδρες ως αποκλειστικούς τροφοδότες του νοικοκυριού και η οικονομική εξάρτηση των γυναικών, τις εγκλωβίζουν και τις αποστερούν από κρίσιμους πόρους αντίστασης και ρήξης με τη διά βίου βίωση ενδοοικογενειακής έμφυλης βίας ακόμη και μπροστά στον κίνδυνο να χάσουν τη ζωή τους.

Η Β. δεν είχε καμία προσδοκία ότι θα γίνουν ποτέ καλύτερα τα πράγματα: λογοδοτώντας στο μοντέλο του αποκλειστικού μητρικού ρόλου, ο μόνος λόγος ήταν: *«δεν ήθελα να φύγω και να αφήσω τα παιδιά μου, να αναγκαστώ να δουλεύω και να μην είμαι κοντά τους»* και μάλιστα υπό τον φόβο μιας ανεξέλεγκτης εφηβικής ηλικίας που δημιουργεί κινδύνους για τα παιδιά της: *«αφού θα έλειπα όλη την ημέρα... έτσι το σκεφτόμουν τότε και άντεχα έως ότου γίνει και ο μικρός 18»*. Μια στιγμή της αφήγησής της που αναστοχάζεται την ορθότητα μιας τέτοιας αντιθετικής επιλογής: μητρότητα έναντι οικονομικής ανεξαρτησίας, που οδήγησε με την πάροδο των χρόνων στην ασφυκτική και επώδυνη ζωή που έζησε μέχρι το διαζύγιο.

«Αν δεν ήταν η δικηγόρος που με υποστήριζε δεν θα μπορούσα να τον είχα διώξει εφόσον πίστευα ότι δεν θα φύγει ΠΟΤΕ». Αν και διέθετε δικό της σπίτι και ένα δίκτυο υποστήριξης από προσωπικές φίλες οι οποίες *«με συμβούλευαν να τον διώξω»*, δεν μπορούσε να το επιχειρήσει έως ότου μεγαλώσουν κι άλλο τα παιδιά της και γίνουν αυτόνομα. Το όριο αντοχής γίνεται μια ηλικία: τα 18 του μικρότερου παιδιού, και εφόσον δεν θα μπορούσε να τα ζήσει λόγω της οικονομικής της εξάρτησης από το σύζυγο θύτη αν χώριζε νωρίτερα.

Σημαντικές μελέτες (Rennison & Rand, 2003; Stöckl & Penhale, 2014) έχουν αναδείξει ότι οι γυναίκες που παραμένουν σε κακοποιητικές σχέσεις για όλη τους τη ζωή, στη μεγαλύτερη ηλικία βρίσκονται σε μεγαλύτερο κίνδυνο άσκησης μη σωματικής βίας ως προς τις νεότερες σε ηλικία, λόγω της αλλαγής στην τακτική των ηλικιωμένων κακοποιητών οι οποίοι μειώνουν τη συχνότητα της σωματικής βίας λόγω φυσικής αδυναμίας και αντ' αυτού ελέγχουν τις συζύγους τους μέσω της οικονομικής βίας που τους ασκούν και ως ύστατο εμπόδιο στη φυγή τους.

Όπως προκύπτει και από τα ευρήματα της παρούσας έρευνας, η οικονομική βία (Adams et al., 2008) αφορά συμπεριφορές που στοχεύουν στον έλεγχο της πρόσβασης των επιζώνων σε οικονομικούς πόρους, καθώς και στη δυνατότητά τους να τους αποκτήσουν (π.χ. μέσω της εργασίας), να χρησιμοποιήσουν το οικογενειακό εισόδημα με βάση και τις δικές τους ανάγκες ή να τους διατηρήσουν με συμμετοχή στις αποφάσεις. Με τον τρόπο αυτό, υπονομεύεται άμεσα η οικονομική τους ασφάλεια και η προοπτική για αυτάρκεια. Οι συνέπειες είναι ιδιαίτερα σοβαρές και για την ψυχική και σωματική υγεία των θυμάτων, καθώς και για τις μελλοντικές τους προοπτικές. Η οικονομική βία συνοδεύεται από ψυχολογική κακοποίηση και παραμέληση, προκαλώντας αυξημένο στρες, κακή γενική υγεία, άγχος, φόβο, ενοχές, καθώς και συναισθήματα αδυναμίας και αναξιότητας για κινήσεις αυτοπροστασίας που δεν έκαναν νωρίτερα και δεν διανοούνταν ότι θα αντιμετωπίσουν σε μεγάλη πλέον ηλικία.

ii. Το κουράγιο να απαλλαγούν από τη βία υπονομεύεται από την οικονομική ένδεια και την απουσία θεσμικής υποστήριξης

«Δεν ξέρω αν θα προχωρήσω σε διαζύγιο γιατί δεν έχω τα χρήματα. Είχα απευθυνθεί σε δημόσια δομή και είμαι σε ανοικτή γραμμή μαζί της ...» μας λέει η Γ. η περιορισμένη οικονομική δυνατότητα της Β., αν και πλέον εργάζεται έμμισθα εκτός σπιτιού, θέτουν εμπόδιο στην αναζήτηση νομικής υποστήριξης, εφόσον συνδράμει στις σπουδές των παιδιών της και δεν έχει χρήματα για να προχωρήσει το διαζύγιο. Έως ότου πληροφορείται και απευθύνεται σε δωρεάν νομική βοήθεια, *«γιατί δεν θέλω ψυχολόγο! μόνο δικηγόρο για να φύγει από το σπίτι... και οι δικηγόροι ιδιώτες ζητάνε 1500 ευρώ για αγωγή, όταν δεν δουλεύεις πως θα βρεις αυτά τα χρήματα;»*

Η άσκηση οικονομικής βίας και αποστέρησης οικονομικών πόρων έχει άμεση επίπτωση όχι μόνο στις δυνατότητες να λάβουν νομική υποστήριξη κατά τη διάρκεια και στο πλαίσιο των (χρονοβόρων) δικαστικών αγώνων για το διαζύγιο αλλά ακόμη και μετά το χωρισμό.

Αν και τα τελευταία 3 χρόνια η Σ. προχώρησε με νομική υποστήριξη σε έκδοση διαζυγίου και μετά τη σωματική απειλή που δέχθηκε, παρά ταύτα ο καταδικασθείς σύζυγος παραβιάζει τα ασφαλιστικά μέτρα, κατορθώνοντας να την εκδιώξει από το κοινό τους σπίτι - ενώ καθυστερεί την καταβολή της διατροφής (5 μήνες) ως ένα ύστατο μέσο οικονομικής της εκβίασης. *«Δεν ξέρω τι να κάνω ... Οι δικηγόροι θέλουν λεφτά για να μπορέσω να διεκδικήσω αυτά που μου αναλογούν»* καθώς η διεκδίκηση των περιουσιακών /οικονομικών δικαιωμάτων της είναι περίπλοκη, εφόσον η νομική πρόβλεψη για την κοινά αποκτηθείσα περιουσία πολύ σπάνια δικαιώνεται στα δικαστήρια, όταν μάλιστα η σύζυγος δεν εργαζόταν έξω από το σπίτι.

Επιπλέον η οικονομική βία που της ασκεί ο σύζυγος-θύτης τη φέρνει στη δύσκολη θέση της οικονομικής της εξάρτησης για βασικές βιοτικές της ανάγκες από τη στήριξη των ενήλικων παιδιών της: *«αν δεν με φρόντιζαν τα παιδιά μου ακόμη και για το φαγητό...»*. Η εμπειρία αυτή καταδεικνύει ότι η νομοθεσία και η πολιτεία μόνο αποσπασματικά και κυρίως με περιορισμένη εμβέλεια παρέμβασης, μπορεί να προστατεύσει από τη φτωχοποίηση τις ηλικιωμένες επιζώσες θύματα (ακραίας) οικονομικής βίας.

Από την άλλη, οι ξενώνες φιλοξενίας (καταφύγια)- οι οποίοι αποτελούν μια από τις πρώτες θεσμικές απαντήσεις στη βία κατά των γυναικών—, όπως επισημαίνει η Kimberlé Crenshaw (1991), αν και αναγκαίες δομές, συχνά αναπαράγουν τις συνθήκες υποταγής των επιζωσών. Πολλές γυναίκες που αναζητούν προστασία, όπως προκύπτει και από τις αφηγήσεις των συνομιλητριών μας, είναι άνεργες, υποαπασχολούμενες, φτωχές ή οικονομικά εξαρτημένες από τους θύτες τους. Οι δημόσιες δομές φιλοξενίας αδυνατούν να ανταποκριθούν στις πολύπλευρες και σύνθετες ανάγκες των επιζωσών και ιδιαιτέρως των μεγαλύτερων σε ηλικία, και να ενισχύουν παράλληλα την ικανότητά τους να δημιουργούν εναλλακτικές απέναντι στις κακοποιητικές σχέσεις που τις οδήγησαν στα καταφύγια εξ αρχής.

Η οικοδόμηση της οικονομικής ασφάλειας είναι κρίσιμο σημείο αλλαγής για τις επιζώσες στην πορεία εξασφάλισης της ανεξαρτησίας και της ασφάλειάς τους. Οι γυναίκες ηλικίας πάνω από τα 55 χρόνια συνήθως συνιστούν ένα απαξιωμένο εργατικό/επαγγελματικό δυναμικό στην ανταγωνιστική αγορά εργασίας. Αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα εμπόδια εξαιτίας και σε συνάρτηση με τη συντροφική βία που έχουν υποστεί, διακρίσεις λόγω φύλου και ηλικίας (gendered ageism) που μπλοκάρουν την πρόσβασή τους στην οικονομική ασφάλεια και την εργασία, μειώνοντας δραστικά τις δυνατότητες να συνταξιοδοτηθούν εφόσον έχουν ελάχιστες ευκαιρίες να συμπληρώσουν ένσημα ή λόγω του ότι έχουν εργαστεί στο παρελθόν αποσπασματικά προκειμένου να φέρουν σε πέρας τον μητρικό τους ρόλο και γενικότερα την οικογενειακή φροντίδα.

3.4. Θεσμικός σεξισμός και απουσία λογοδοσίας εκ μέρους του αρμόδιων κρατικών αρχών

ι. Η αστυνομία αποδεικνύεται ανεπαρκής να εξασφαλίσει την προστασία των επιζωσών και η δικαιοσύνη τη δικαίωσή τους

«Η αστυνομία δεν προσφέρει καμιά βοήθεια... μηδέν! Δεν δίνουν σημασία να μην τους ενοχλείς και να τους βγάλεις από τα καθήκοντά τους... δημόσιοι υπάλληλοι...»

«Τον καλούσαν δεν φοβότανε δεν του κάνανε τίποτα και όταν έλεγα θα πάρω την αστυνομία δεν τον ένοιαζε τίποτα». Μπροστά στον κίνδυνο να την σκοτώσει έκανε συνεχείς κλήσεις για βοήθεια και αναφορές στην αστυνομία. Η απάντηση ότι θα οδηγηθούν και οι δύο στο κρατητήριο την ανάγκαζε να συμφωνεί να αποσύρει τις αναφορές της και να επιστρέφει στο σπίτι. *«Ήθελε να έχω ένα λουρί στο λαιμό μου, ζήλευε παθολογικά ...»* αφηγείται η Β.

Η Β. δηλώνει απερίφραστα ότι η αστυνομία δεν κάνει ΠΟΤΕ τίποτα για να ακούσει, να κατανοήσει και να πάρει τα δέοντα μέτρα για να την προστατεύσει και συμπληρώνει *«Δεν γίνεται μια γυναίκα να φεύγει από το σπίτι της για να βρει υποστήριξη να φεύγει αυτός που φταίει ...να πιάνονται οι κακοποιητές και να κλείνονται σε μια δομή, την αστυνομία δεν την φοβούνται»*. Η Β. εισηγείται μια ριζοσπαστική πρόταση πολιτικής βασισμένη στην ίδια της την εμπειρία που έχει φυσικά διατυπωθεί και από οργανώσεις υποστήριξης θυμάτων έμφυλης βίας και δεν έχει καν ενταχθεί στη δημόσια συζήτηση.

Τη στιγμή της συνέντευξης η Ι. είχε κερδίσει πρωτόδικα το δικαστήριο με την καταδίκη του κακοποιητή της σε 3μηνη φυλάκιση και εύχεται να *«γλιτώσει από αυτό το μαρτύριο»* οριστικά στο εφετείο και στο βαθμό που θα κατορθώσει να εξασφαλίσει την κατάθεση μαρτύρων υπεράσπισης και δεν θα έχει εξαντληθεί οικονομικά λόγω των μηνύσεων για συκοφάντηση που της έχει κάνει ο θύτης.

Αυτή η μορφή έμφυλης βίας όπως η παραβιαστική επίμονη παρακολούθηση με επιθέσεις και απειλές, λεκτική και ακραία ψυχολογική βία για ένα διάστημα επτά ετών που βίωνε συστηματικά, δεν θα είχε αυτή την πρωτάκουστη διάρκεια, αν οι πολλαπλές αναφορές και καταγγελίες της στην αστυνομία είχαν ληφθεί υπόψη από τα αστυνομικά όργανα οδηγώντας την στην ύστατη λύση να αλλάζει σπίτια για να χάσει τα ίχνη της ο θύτης. Οι αστυνομικοί δεν την πίστευαν μεταξύ άλλων στη βάση του στερεότυπου ότι επρόκειτο για συντροφικές διενέξεις-καυγάδες που σύμφωνα με την συνήθη στάση των οργάνων της τάξης, προφανώς από μια βαθιά οικειοποίηση των έμφυλων στερεοτύπων και μιας υφέρπουσας σεξιστικής συμπεριφοράς, θα διευθετηθεί μεταξύ τους αφήνοντας μια σοβαρή μορφή έμφυλης βίας χωρίς προστασία και τη δέουσα απόκριση.

Η οδυνηρή διαπίστωση ότι δεν εισακουγόταν από τους αστυνομικούς *«εμένα δεν μου άκουγαν, ότι και να τους έλεγα»* όπως μας λέει και η Β. Για να συνεχίσει ότι *«στην αστυνομία με περιέγραφε ως άπιστη που λέω όσα λέω γιατί έχω εξωσυζυγικές σχέσεις και θέλω να καλύψω [με τις καταγγελίες] την προδοσία μου»* και καταγγέλλει το γεγονός ότι οι άνδρες αστυνομικοί συμμερίζονται τέτοιες απόψεις και αφηγήσεις σε βάρος της αποστολής τους για προστασία των θυμάτων. Επιπλέον, η πρακτική εκ μέρους των θυτών, που με τη σειρά τους κατηγορούν με μήνυση τα θύματά τους για ανυπόστατες συκοφαντικές κατηγορίες χρησιμοποιείται από τις αστυνομικές αρχές ως αποθαρρυντικό ενδεχόμενο για να καμφθούν οι προσπάθειές τους να καταγγείλουν τα περιστατικά έμφυλης βίας που έχουν υποστεί.

Και η Σ. είναι ανυπεράσπιστη από τη δικαιοσύνη μπροστά στην μη καταβολή της εκδικασμένης διατροφής από τον κακοποιητή σύζυγο που της στερεί τα μέσα επιβίωσής της και την οδηγεί στην απόγνωση *«δεν μου δίνει τίποτα και τη διατροφή έχει 5 μήνες να την καταβάλλει... δεν βρίσκω άκρη δεν ξέρω τι άλλο να κάνω... είμαι απελπισμένη»*.

Οι αφηγήσεις των συνομιλητριών μας υπογραμμίζουν τις προκλήσεις που αντιμετώπισαν από τη συμπεριφορά της αστυνομίας και την ανεπαρκή υποστήριξη στα θύματα καθώς και την ανάγκη – πολλαπλά καταγεγραμμένη και επίμονα ελλιπή – για καλύτερη εκπαίδευση και συμμόρφωση με τη νομοθεσία. Παρά τις μικρές βελτιώσεις, η αντίδραση και η ποιότητα απόκρισης της αστυνομίας παραμένει

κορυφαίο ζητούμενο. Παράλληλα η (μη) εμπλοκή της κοινότητας, η απουσία δράσεων πρόληψης και τα εμπόδια στην παρέμβαση των οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών (ΚΤΠ), μας υποδεικνύουν τα κενά που εξακολουθούν να υφίστανται στην αντιμετώπιση των περιστατικών έμφυλης βίας και επιβάλλει την υιοθέτηση μιας ολιστικής προσέγγισης με τη συμμετοχή της αστυνομίας, των κρατικών θεσμών και της κοινότητας για την αντιμετώπισή της ιδιαιτέρως προκειμένου να αποτραπεί ο κίνδυνος της μοιραίας έκβασης της γυναικοκτονίας.

ii. Η άσκηση έμφυλης βίας στο δημόσιο χώρο και η αδιαφορία των μαρτύρων να βοηθήσουν

Η Ι. αφηγείται μια σειρά από περιστατικά επιθέσεων του θύτη της σε βάρος της σε δημόσιο χώρο παρουσία ανθρώπων και το βαθύ τραύμα που της έχει προξενήσει η απάθεια του κόσμου που δεν προσέτρεξε σε πολλές περιπτώσεις να την βοηθήσει όταν ζητούσε βοήθεια καθώς και η άρνηση αυτοπτών μαρτύρων να καταθέσουν στο δικαστήριο για την υπεράσπισή της από το φόβο της εμπλοκής τους *«με έναν επικίνδυνο άνδρα»*. Η έκθεσή της στη συστηματική βία αυτής της μορφής, η αίσθηση της ανημπορίας να βρει βοήθεια και να εισακουστεί, καθώς και η αδυναμία της να βρει προστασία από την κοινότητα και τους θεσμούς/πολιτεία, την έχουν οδηγήσει σε μια ζωή με διαρκή φόβο, άγχος, και αγωνία ακόμη και για την ίδια της τη ζωή. Επιπλέον, αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα υγείας με διαρκείς σωματικούς πόνους και κατάθλιψη σκεπτόμενη ακόμη και την αυτοκτονία ως ύστατη λύση *«δεν σας κρύβω ότι αρκετές φορές σκέφτηκα να αυτοκτονήσω και έλεγα πριν σε σκοτώσει αυτός, αφού δεν έβλεπα πως μπορώ να συνεχίσω να ζω με τέτοια αγωνία»*.

Ακόμη δε γενικότερα σε περιστατικά βίας κατά γυναικών που συμβαίνουν στον δημόσιο χώρο με οποιαδήποτε αφορμή όπως αναφέρει η Ι.: *«οδηγούσα το μηχανάκι μου και παραλίγο να με σκοτώσει ένα αυτοκίνητο και όταν διαμαρτυρήθηκα ο οδηγός με απείλησε με ξυλοδαρμό»*, όπου αναμένεται οι γυναίκες να μην αντιδράσουν με οποιοδήποτε τρόπο για να υπερασπιστούν τη θέση τους, αλλά να σωπάσουν και να φύγουν γιατί κινδυνεύουν άμεσα από μια κλιμάκωση της βίας που από λεκτική (διαπληκτισμός) κινδυνεύει να γίνει σωματική βία (ξυλοδαρμός).

Η περίπτωση της Ι. αποτελεί ένα χαρακτηριστικό και ιδιαίτερα αποκαλυπτικό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο γυναίκες που δεν ανταποκρίνονται στο στερεότυπο της «αδύναμης γυναίκας-θύματος» συχνά υφίστανται σεξιστική και από-ανθρωποποιητική μεταχείριση. Παράλληλα, η κοινωνική και οικονομική ισχύς του θύτη —*«ήταν σωματώδης και δυνατός, διέθετε χρήματα, ακριβά αυτοκίνητα, δίκτυα και διασυνδέσεις»*— λειτούργησε προστατευτικά για τον ίδιο, εξασφαλίζοντάς του ένα είδος ασυλίας, όπως αποδείχθηκε. Οι συνθήκες αυτές προκάλεσαν στην Ι. βαθύ και ανεπούλωτο ψυχосυναίσθηματικό τραύμα, αίσθημα απογοήτευσης και δυσκολία στη σύναψη σχέσεων εμπιστοσύνης με άλλους ανθρώπους: *«δεν με ενδιαφέρουν οι σχέσεις πια εγώ και η γάτα μου και είμαι εντάξει»*. Ωστόσο, όπως η ίδια σημειώνει, *«ευτυχώς κατάφερα και συνεχίζω να έχω τη δουλειά μου και να είμαι —μη φανταστείτε τίποτα πολλά— οικονομικά ανεξάρτητη»*, υποδηλώνοντας έτσι μια μορφή ανθεκτικότητας και αυτονομίας παρά τις τραυματικές εμπειρίες.

Η Ι. έχει βιώσει ακραία παιδική κακοποίηση από τη μητέρα της, γεγονός που η ίδια θεωρεί ότι καθόρισε τη μοίρα της στο να αποτελεί *«το αιώνιο θύμα»* όπως λέει. Το βίωμα και η πρόσληψη της παιδικής κακοποίησης ως απαρχή της θεσιακότητας του θύματος απέναντι στην ανδρική καταπίεση και την κυρίαρχη σεξιστική κουλτούρα, της παρέχουν ένα ερμηνευτικό πλαίσιο των εμπειριών έμφυλης βίας που έχει βιώσει στην ενήλικη ζωή της. Στη φροντιστική νομική υποστήριξη που της παρέχεται *«Με βοήθησε πολύ και η δικηγόρος που παράλληλα με στήριξε σε όλη τη διάρκεια της δίκης για να καταφέρω να τον αντιμετωπίσω»*, βρίσκει τα ερείσματα και την αναγνώριση για μια πρώτη μετατόπιση από αυτή τη θεσιακότητα, ώστε να διεκδικήσει την ασφάλεια και την αξιοπρέπειά της και να υπερβεί το αίσθημα του φόβου και της ανασφάλειας που έζησε όλο αυτό το διάστημα.

3.5. Οι αθέατες όψεις των συνεπειών της μακροχρόνιας έμφυλης βίας και οι διεργασίες ενδυνάμωσης των επιζωών

ι. Το θεσμικό τραύμα και η αναπαραγωγή του με όρους συστημικής καταπίεσης

Σε ότι αφορά στο τραύμα, η σχετική βιβλιογραφία καταγράφει ότι τα συμπτώματα ποτέ δεν εξαφανίζονται πραγματικά. Παραμένουν σε ύπνωση, για χρόνια κάποιες φορές, και γίνονται τμήμα των φυσικών μας αντιδράσεων σε πυροδοτήσεις (triggers) με ότι έρθουμε σε επαφή κάθε στιγμή. Η κατανόηση του τραύματος στο πλαίσιο του συνεχούς τραυματικού στρες (continuous traumatic stress/CTS) είναι ριζοσπαστική, γιατί βάζει στο κάδρο της κατανόησής μας ότι το τραυματικό γεγονός δεν πυροδοτείται απλώς από συμβάντα του παρελθόντος και μάλιστα με διάρκεια όπως στις περιπτώσεις που εξετάσαμε, αλλά και από τα πατριαρχικά και καπιταλιστικά συστήματα και θεσμούς που το (ανα)παράγουν διαρκώς. Από φεμινιστική σκοπιά, το τραύμα στον πατριαρχικό κόσμο της συστημικής καταπίεσης μπορεί να ιδωθεί ως μια διαρκής εμπειρία που αντιμετωπίζουν τα έμφυλα υποκείμενα εντός και μέσω των θεσμών.

Μια σειρά θεωρητικές του φεμινισμού όπως η Lucy Thompson (2021), δίνουν έμφαση στην κατανόηση και αντιμετώπιση του τραύματος στο πλαίσιο των ψυχο-κοινωνικών πραγματικοτήτων, παρά στην επικρατούσα παθολογική άποψη για το τραύμα ως διαταραχή που συνιστά την κυρίαρχη προσέγγιση.

Επιπλέον, η κουλτούρα της απόδοσης ευθυνών στα θύματα (victim-blaming) και οι μορφές κοινωνικού ελέγχου που ασκούνται στις ζωές των γυναικών στις οικογενειακές/συντροφικές σχέσεις και ιδιαίτερα όσων θεωρούνται μεγάλες για αλλαγή ζωής, αποτελούν βαθιά ριζωμένες αντιλήψεις και πρακτικές που αποτυπώνονται τόσο στις τυπικές όσο και στις άτυπες λειτουργίες των θεσμών (υπηρεσιών, κρατικών αρχών, δημόσιων λειτουργιών, επαγγελματιών κοκ), όπως αναδείχθηκε και στην παρούσα έρευνα. Τα κοινωνικά, πολιτισμικά και οικονομικά εμπόδια σε συνδυασμό με τις ηλικιακές διακρίσεις και το ρατσισμό περιορίζουν σε σημαντικό βαθμό τις δυνατότητές τους να αναζητήσουν δικαιοσύνη και ασφαλή περιβάλλοντα. Η διασταύρωση αυτών των παραγόντων, καθώς και οι δυσκολίες που προκαλεί η έμφυλη ευαλωτότητα μέσα σε πατριαρχικούς και σεξιστικούς θεσμούς, οι οποίοι μεταθέτουν την ευθύνη και τη ντροπή στις ίδιες τις γυναίκες, ακόμη και όταν βρουν το κουράγιο να αναζητήσουν λύση, συμβάλλει στην (ανα)παραγωγή του τραύματος της βίας που έχουν βιώσει για μεγάλη διάρκεια ζωής, παραμένοντας αθέατες από τη δημόσια υποστήριξη και την κοινοτική φροντίδα.

Η ανάκτηση μιας ζωής απαλλαγμένης από τη βία και την κακοποίηση συνιστά μια κοινωνική, διανοητική, πολιτισμική και ψυχολογική διαδικασία (Allen and Wozniak 2010), η οποία έτσι κι αλλιώς δεν είναι γραμμική (Sinkoetal, 2020b). Απαιτεί από τη σκοπιά των επιζωσών από (μακροχρόνια) βία, ενεργή εμπλοκή αποκατάστασης των συνεπειών της στη ζωή τους, με τρόπο που να αποδέχεται τα τραύματα αλλά να αναγνωρίζει και τη μεγάλη διαδρομή που έχει διανυθεί από την αυτοεικόνα του θύματος σε αυτήν της επιζώσας όπως κατάφεραν με διάφορους τρόπους οι συνομιλήτριες μας. Ενώ η διαχείριση των συμπτωμάτων είναι κρίσιμης σημασίας, όλες οι παρεχόμενες υπηρεσίες (είτε δημόσιες είτε από ΜΚΟ στην Ελλάδα) αποκρίνονται κυρίως στις άμεσες συνέπειες και τα κενά του κοινωνικού κράτους και δεν έχουν το περιθώριο να επεκτείνουν την υποστήριξή τους σε μακράς διάρκειας, που θα αποκαταστήσουν υλικά και ψυχοκοινωνικά τις επιζώσες.

ii. Οι προσπάθειες αποκατάστασης και ενδυνάμωσης

Πέρα από τα άμεσα φυσικά και ψυχικά συμπτώματα για τις επιζώσες, η έμφυλη βία επιδρά σε πολλά προσωπικά, κοινωνικά και διανοητικά επίπεδα, όπως στην ικανότητά σύνδεσης με τους άλλους, και τον κόσμο γύρω τους. Σύμφωνα με τη σχετική βιβλιογραφία, τρία είναι τα γενικά πεδία της μετα-τραυματικής αποκατάστασης: αλλαγές στην πρόσληψη του εαυτού, στην εμπειρία των σχέσεων με άλλους, και στη γενικότερη άποψη για τη ζωή (Tedeschi & Calhoun, 1996). Όπως αναδεικνύουν και οι αφηγήσεις ζωής των συνομιλητριών μας διαπιστώνουμε διαφόρων μορφών μετα-τραυματική αποκατάσταση/επούλωση (*post-traumatic development*) μια έννοια που υπογραμμίζει τις (θετικές) αλλαγές στις ατομικές εμπειρίες ως αποτέλεσμα της επιβίωσης από ένα εξαιρετικό οδυνηρό, αγχογόνο και επιβλαβές γεγονός.

Η αποκατάσταση που φυσικά διαφοροποιείται ως προς την ένταση των συνεπειών ανάμεσα στις διαφορετικές μορφές και τη διάρκεια που έχει λάβει η έμφυλη βία που έχουν βιώσει, βασίζεται στη διαδικασία απόδοσης νοήματος με αφορμή τα τραυματικά γεγονότα ενισχύοντας τις επιζώσες να ξεπεράσουν τις οδυνηρές εμπειρίες και να προχωρήσουν στην επομένη φάση της ζωής τους. Για παράδειγμα στην περίπτωση της 76χρονης Σ. που έχει υποστεί την υποτέλεια, τον ασφυκτικό έλεγχο και την απαξίωση των προσπαθειών μιας ολόκληρης ζωής, κυριαρχεί η ματαιώση και η οδύνη της οικονομικής της εξόντωσης που την ωθεί στη φτώχεια, την ανασφάλεια των γηρατειών και την εξάρτησή της από τα παιδιά της ενώ παράλληλα αδυνατεί να δώσει νόημα σε όσα έχει υποστεί εκ μέρους του κακοποιητή συζύγου. Η εξάρτηση από τα παιδιά της καταδεικνύει τις συνέπειες της διαγενεακής μεταβίβασης της έμφυλης βίας, όπως ήδη αναφέρθηκε, και έως ότου να βρει δικαίωση στα δικαστήρια περιορίζει τις δυνατότητές της για οικονομική και όχι μόνο αποκατάσταση στο σήμερα. Για την Ι. που έχει υποστεί την παρενοχλητική παρακολούθηση κατ' εξακολούθηση, τις επιθέσεις και τον έλεγχο της ζωής της από το θύτη της, για ένα τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα, αυτό που κυριαρχεί σήμερα είναι η επιθυμία της να έχει ξανά τον έλεγχο της καθημερινής της ζωής και το να *«βρω γαλήνη και ηρεμία»*, όπως τονίζει.

Καλλιεργώντας την αίσθηση του ανήκειν, το να ζουν μια ζωή της οποίας θα καθορίζουν τους στόχους, την αγάπη για τον εαυτό, και το να βρουν μια αίσθηση ασφάλειας και εκπλήρωσης τις ωθεί να αναζητήσουν επαγγελματικές διεξόδους ή να ασχοληθούν με ενδιαφέροντα που τις ικανοποιούν. Παρά τις δυσκολίες η επούλωση των τραυμάτων της έμφυλης βίας και η αποκατάσταση έγινε δυνατή μέσα από τη σύνδεσή τους με παλιά όνειρα και σχέδια ζωής όπως εγκαταλειμμένες σπουδές ή επαγγελματικές διεξοδοί όπως αναφέρεται από τη Γ. με τις μετέπειτα σπουδές της στην ψυχολογία που τις συνδέει με τις παλαιότερες καλλιτεχνικές της επιτυχίες *«έχω εκπροσωπήσει την Ελλάδα στο εξωτερικό»* λέει με καμάρι. Και η Μ. έπιασε το νήμα με την εκ νέου δραστηριοποίησή της σε κοινωνικές θεατρικές ομάδες που τόσο της άρεσε και δεν είχε καταφέρει να ασχοληθεί συστηματικά και που της δίνει μια αίσθηση ανήκειν σε μια συλλογικότητα με κοινωνικό πρόσημο.

Η στήριξη των παιδιών έχει αποτελέσει κινητήρια δύναμη για την ενδυνάμωση των επιζωσών-μητέρων. Η Μ., αντιμετώπισε πρόβλημα με το παιδί της «*ο γιος μου σπούδαζε σε άλλη πόλη όταν επιστρέφει – είχε κάποια προβλήματα – όλα πήγανε πολύ καλά ευτυχώς με τη φροντίδα μου και τη βοήθεια υπηρεσιών το ξεπερνάει...*».

«*Νιώθω ότι έχω ξανά εσωτερικό σθένος... δεν τα παράτησα ...πάλεψα*»: στη μετασχηματιστική ενδυνάμωσή της Μ. έχει συμβάλει σημαντικά η καταλυτική εμπειρία που υπήρξε η αναγνώριση και η διατήρηση μιας καλής και υποστηρικτικής σχέσης με το ΛΟΑΤΚΙ+ παιδί της, οι πολλαπλές προκλήσεις που κλήθηκε να αντιμετωπίσει, η ολόπλευρη στήριξη των επιλογών του και η ανοιχτή, δημιουργική και ειλικρινής σχέση μαζί του. Η κοινωνική δράση που αναπτύσσει με την κοινότητα των γονέων με ΛΟΑΤΚΙ+ παιδιά, συνιστά μια εμπειρία που της δίνει σήμερα μια νέα ενδυναμωμένη αυτό-αναγνώριση και αυτοπεποίθηση ικανή να αφήσει πίσω της τον παλαιότερο «υποταγμένο» και αποπροσανατολισμένο εαυτό της σύμφωνα με την αφήγησή της.

Το γεγονός ότι η Μ. όπως και η Γ. κατάφεραν να περιορίσουν τις συνέπειες της ενδοοικογενειακής βίας για τα παιδιά τους και το γεγονός ότι αυτά συνέχισαν τη ζωή τους χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα, συνιστά σημαντικό ενδυναμωτικό βιογραφικό στοιχείο απέναντι στη ρήξη της βιογραφικής τους τροχιάς που επέφερε η έμφυλη βία που βίωσαν. Ο διαχωρισμός ανάμεσα στη δική τους εμπειρία και αυτής των παιδιών τους καταλαμβάνει σημαντική θέση και χώρο στις αφηγήσεις τους ως ένα μεγάλο επίτευγμα- αντιστάθμισμα, δεδομένο που ενισχύουν και άλλες μελέτες (LaPierre, 2009).

Η επανάκτηση της εμπιστοσύνης, η σύνδεση με τους άλλους, το να έχουν αυθεντικές αλληλεπιδράσεις, το να χτίσουν και να διατηρήσουν προσωπικές σχέσεις, το να βρουν φωνή και να νιώσουν ότι ακούγονται και κατανοούνται, τις συνδέει με την ευχαρίστηση να νιώθουν ότι μπορούν να συμμετέχουν σε μια συζήτηση ή ακόμη να μιλήσουν για αυτά τα θέματα από τη σωστή σκοπιά όπως υπήρξε και η ίδια η εμπειρία της συνέντευξης όπως μου μοιράστηκαν. Η κατακτημένη επίγνωση συνιστά αξία ζωής σε αυτό τον αναστοχασμό «*τώρα γνωρίζω και δεν θέλω να βρεθώ ξανά να έχω εμπιστευτεί κάποιον που θα αποδειχθεί πολύ αργά ότι ήταν λάθος*» για το ξαναχτίσιμο της εμπιστοσύνης στον εαυτό της μας λέει η Μ. Και η Γ. τονίζει «*Θέλω να είμαι καλά εγώ και ο εαυτός μου σε ένα μικρό δωμάτιο (...) Πρέπει να μάθεις να φεύγεις*». Η Β. έχει βρει δουλειά όπου «*βρήκα μια οικογένεια*» όπως λέει ανακουφισμένη, που την κάνει επιτέλους να νιώθει ασφαλής.

3.6. Σύνοψη ευρημάτων και κατευθύνσεις πολιτικής με έμφαση στην έμφυλη βία σε συνάρτηση με την ηλικία

Η ανάλυση των αφηγήσεων των συνομιλητριών μας, ανέδειξε ορισμένα κοινά μοτίβα ζωής που έχουν καθοριστεί σε μεγάλο βαθμό από τις κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες και τις ιδεολογικο-πολιτικές πατριαρχικές κανονικοποιητικές προκείμενες της ελληνικής κοινωνίας, μέσα στις οποίες είναι εγκιβωτισμένες οι έμφυλες διευθετήσεις στις συζυγικές/συντροφικές και οικογενειακές σχέσεις. Με άλλα λόγια, η έμφυλη βία σε όλες της τις μορφές (σωματική, ψυχολογική, σεξουαλική και κυρίως οικονομική) και η μακρόχρονη κακοποίηση που έχουν υποστεί οι μεγαλύτερες σε ηλικία γυναίκες που ερευνήσαμε, είναι συνδεδεμένη με και απορρέει από βαθιά ριζωμένες προκαταλήψεις που διαιωνίζουν κοινωνικές νόρμες οι οποίες ανέχονται ή και αποδέχονται τη βία, την κακοποίηση και την παραμέληση.

Η οικειοποίηση της κυρίαρχης φυσικοποιημένης αντίληψης για τους προσδοκώμενους ρόλους και τα έμφυλα στερεότυπα που επικαθορίζουν τους σκοπούς και τους στόχους της ζωής των γυναικών και ιδιαίτερα των μεγαλύτερων σε ηλικία, η άσκηση ανδρικής εξουσίας και κοινωνικού ελέγχου που ασκείται στις προσωπικές σχέσεις αλλά και στη δημόσια ζωή, δημιουργούν ένα πλέγμα παγίδευσης και καθήλωσής τους σε ένα μακρόχρονο κύκλο έμφυλης βίας. Οι διασταυρούμενες ταξικές, έμφυλες και ηλικιακές διακρίσεις, η περιθωριοποίησή τους από τις υπηρεσίες, τους θεσμούς και την επίσημη πολιτεία (την αστυνομία και τη δικαιοσύνη), η συστημική και θεσμική βία που αντιμετωπίζουν παραμένουν αποσιωπημένες και τα θύματα- επιζώσες αόρατες από τις ίδιες και την ευρύτερη κοινότητα. Σε αυτό συμβάλλει και η κυρίαρχη νεοφιλελεύθερη κουλτούρα η οποία αποθεώνει τη νεότητα και παραγκωνίζει τα άτομα που δεν είναι ικανά να παράγουν και να καταναλώνουν και δεν αναγνωρίζει την κοινωνική συγκρότηση της ηλικίας μέσω πεποιθήσεων, παραδόσεων, κανόνων και προσδοκιών.

Η εμπειρία της έμφυλης βίας ιδωμένη μέσα από την αναδρομική ματιά μιας αφήγησης στο σήμερα (*retrospectivity*) για κάποιες γυναίκες που έχουν διανύσει το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους έχοντας βιώσει πολλαπλές μορφές έμφυλης βίας (βία με ιστορία), αναδεικνύει την ανάγκη περαιτέρω διερεύνησης της έμφυλης βίας σε διαφορετικά (συλλογικά και υποκειμενικά) χωρο-χρονικά συγκείμενα (ιστορικοποίηση της εμπειρίας), καθώς και την ανάγκη εμβάθυνσης ως προς τη διαγενεακή μεταβίβασή της είτε προς/από την οικογένεια καταγωγής/προέλευσης είτε προς/ από την οικογένεια προσανατολισμού, ώστε να αποκτηθούν τα αναλυτικά εργαλεία για την κατανόηση και διάρρηξη της οικογενειακής γενεαλογίας της έμφυλης βίας. Για παράδειγμα, είναι αναγκαίο να διερευνηθεί, πόσο καθοριστικό ρόλο παίζει στην αναδόμηση της τραυματικής εμπειρίας το γεγονός της βίας που έχουν αντιμετωπίσει ήδη από μικρή ηλικία στην οικογένειά τους, όχι στη βάση μιας «μηχανιστικής» συμπεριφοριστικής αναπαραγωγής της, αλλά κυρίως στη θυματοποιητική κοινωνικοποίηση των γυναικών/θηλυκοτήτων, τόσο στο πλαίσιο της οικογένειας όσο και της κοινότητάς τους, που συχνά οδηγεί στην καθήλωση και την αδυναμία αυτό-προστασίας τους.

Ιδιαίτερως η υποστήριξη σε επιζώσες μεγαλύτερες σε ηλικία οι οποίες διαθέτουν μικρότερη προσβασιμότητα και δυνατότητα να πλοηγηθούν μέσα σε ένα κατακερματισμένο σύστημα θα πρέπει να περιλαμβάνει: χρήσιμη πληροφόρηση

και ενημέρωση, υποστήριξη και διευκόλυνση ως προς διοικητικές διαδικασίες και τη διασύνδεση για παραπομπές, συνοδεία και συνηγορία για την αποφυγή θεσμικών διακρίσεων -όπως με τη αστυνομία - παροχή υλικών και γνωσιακών πόρων (επαγγελματική υποστήριξη/συμβουλευτική), μέτρα για την απασχόληση, κατανοητικές και στενές σχέσεις συνεργασίας με τις υποστηριζόμενες.

Απαιτούνται επιπλέον έρευνες και παρακολούθηση στατιστικών και ποιοτικών στοιχείων για την έμφυλη βία σε συνάρτηση με την ηλικία και τη διασταύρωσή της με άλλους επιβαρυντικούς παράγοντες όπως είναι η κατάσταση υγείας, η επαγγελματική και οικονομική κατάσταση, το διαθέσιμο κοινωνικό/υποστηρικτικό δίκτυο, ο ηλικιακός ρατσισμός και οι διακρίσεις κ.α. Αντίστοιχα χρειάζεται ο ανασχεδιασμός των παρεχόμενων υποστηρικτικών υπηρεσιών με στόχευση στις ηλικίες αυτές, τις ιδιαίτερες ανάγκες και τις πολλαπλές ευαλωτότητές τους, και ιδιαίτερα στη διαχείριση του μακροχρόνιου τραύματος της βίας. Η προσέγγιση του τραύματος στην παροχή υποστηρικτικών υπηρεσιών (*trauma-informed approach*) κινείται σε αυτή την κατεύθυνση αν και πολύ περιορισμένα ακόμη στην Ελλάδα. Οι υποστηρικτικές υπηρεσίες, οι δημόσιοι λειτουργοί, οι επαγγελματίες πρέπει να στοχεύουν και να βασίζονται στην αποφυγή στιγματισμού, τη χρήση γλώσσας που παθολογικοποιεί και αξιολογικές κρίσεις που στοχοποιούν και επαναθυματοποιούν τις επιζώσες, ακολουθώντας με προσήλωση μια φροντιστική προσέγγιση τέτοια που να αναδεικνύει τις δυνάμεις τους και την ενίσχυση της εμπρόθετης δράσης τους (agency). Μια προσέγγιση που ενδυναμώνει τα υποκείμενα και προωθεί τη συλλογική επούλωση και την ενίσχυση της δύναμης αντίστασης, ιδιαιτέρως για αορατοποιημένες μορφές όπως η έμφυλη βία στη μεγάλη ηλικία. Πρόκειται για μια φεμινιστική προσέγγιση στη θεσμική βία και επαναθυματοποίηση που προτεραιοποιεί τις ανάγκες και τονίζει τις συστημικές ανισότητες, προωθεί μια κουλτούρα φροντιστικότητας και λογοδοσίας και όχι μόνο μέσω τιμωρητικών μέτρων και αυστηροποίησης των ποινών, όπως έχουμε δει πρόσφατα να συμβαίνει. Μια τέτοια προσέγγιση περιλαμβάνει την ενεργή ένταξη της οπτικής των επιζωσών στις πολιτικές και θεσμικές πρακτικές, την εξασφάλιση ασφαλών και προσβάσιμων υποστηρικτικών υπηρεσιών ικανών να συνηγορήσουν απέναντι στις μεγάλες συνέπειες της επανα-θυματοποίησης που δημιουργούν οι θεσμικές «αποτυχίες» υποστήριξης των επιζώντων υποκειμένων και ιδιαίτερα των πιο ευάλωτων όπως οι γυναίκες μεγαλύτερης ηλικίας.

Εν κατακλείδι, παρά τις διεκδικήσεις των γυναικείων και φεμινιστικών κινημάτων ήδη από το 1970 και 1980 για κρατικές υπηρεσίες και δομές και νομική απόκριση, οι διεκδικήσεις αυτές έχουν σε γενικές γραμμές μικρό έως σήμερα αποτέλεσμα, αφού δεν έχουν καταφέρει να μειώσουν σημαντικά τη βία κατά των γυναικών/θηλυκοτήτων και μάλιστα τον αριθμό των γυναικοκτονιών, όπως διαβάζουμε και στα στοιχεία σε παγκόσμιο επίπεδο.

Η αποπολιτικοποιημένη γλώσσα που υιοθετήθηκε για να επιτύχει την κρατική απόκριση, εκτός από σχετικά μικρά οφέλη, έχει στην ουσία υπονομεύσει τη μετασχηματιστική εμβάθυνση απέναντι στην έμφυλη βία και τη φεμινιστική ριζοσπαστική δημιουργία συμμαχιών εντός και μεταξύ των συνόρων. Επιπλέον, έχει οδηγήσει σε μια αμφιλεγόμενη πολιτική αποτελεσματικότητα τη σχέση μεταξύ των φεμινιστικών διεκδικήσεων και της συνηγορίας υπέρ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εν γένει.

Αυτή η απολιτικοποιημένη προσέγγιση της έμφυλης βίας δεν μπορεί να κατανοηθεί εκτός της επικράτησης του νεοφιλευθερισμού, γιατί παρόλο που ο πολιτικός χώρος και η σκέψη που δημιουργούσαν οι πολιτικές του κοινωνικού κράτους αξιοποιήθηκαν από τις φεμινίστριες για κοινωνικές αλλαγές, μέσα σε λίγες δεκαετίες, αυτός ο χώρος έχει καταστρατηγηθεί από τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές και τις πολιτικές ενάντια στο φύλο. Πολιτικές που βρίσκουν διαρκώς κοινωνικο-πολιτικά αλλά και οικονομικά στηρίγματα όπως με την *antigender* πολιτική ατζέντα και ρητορική. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο πολλές γυναικείες/φεμινιστικές οργανώσεις και οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών (ΚτΠ) καλούνται σήμερα να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα της βιωσιμότητας των παρεμβάσεων τους μέσω ενός συνεχούς ανταγωνισμού για χρηματοδότηση, που συχνά τις εκθέτει στον κίνδυνο στρέβλωσης των αρχών τους κατά τη αναζήτηση της.

Τα συστήματα, οι πολιτικές και θεσμικές πρακτικές απόκρισης μάς αποδεικνύουν σε κάθε ευκαιρία ότι δεν είναι σχεδιασμένα για να ανταποκριθούν στις περίπλοκες διαθεματικές ανάγκες των ευάλωτων ομάδων γυναικών/θηλυκοτήτων χωρίς αποκλεισμούς. Η κοινωνική αλλαγή θα απαιτήσει την κριτική αποδόμηση των δομών/συστημάτων που διαιωνίζουν τις έμφυλες διαθεματικές ανισότητες και τη βία, και που δεν θα αγνοούν τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες που μας απασχολούν και στην παρούσα έρευνα.

Σε αυτές τις συνθήκες επείγει ο σχεδιασμός και η εφαρμογή πρωτοβουλιών που θα ενθαρρύνουν τις δικτυώσεις των οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών, τις αντιστάσεις των φεμινιστικών συλλογικοτήτων και της κοινότητας, δίνοντας έμφαση σε διαγενεακές διαθεματικές αλληλέγγυες συμμαχίες που μπορεί να δημιουργήσουν προοπτικές μιας κοινωνικής αλλαγής.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ελληνόγλωσσες

Abrams, L., (2014). Θεωρία προφορικής ιστορίας. Αθήνα: Πλέθρον.

Βίβας, Ε. Ανυπάκουη μαμά. Μια φεμινιστική ματιά στη μητρότητα, Εκδόσεις Oposito2024.

Βουγιούκα, Α, Σεργίδου, Κ. Έκθεση για το Έμφυλο Χάσμα της Φροντίδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στην Ελλάδα, Κέντρο Διοτίμα 2025

Εριμπόν, Ντ. (2024). Η ζωή, τα γηρατειά και ο θάνατος μιας γυναίκας του λαού. Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος.

Καραμεσίνη, Μ., (2025), (Επιστ. Επιμ.). Το ελληνικό σύστημα φροντίδας ηλικιωμένων αντιμέτωπο με τη δημογραφική γήρανση. Οι προκλήσεις της συμπεριληπτικότητας και της ισότητας των φύλων. Εκδόσεις Τόπος.

Παπαγαρουφάλη, Ε., (2002). «Η συνέντευξη ως σωματική επικοινωνία των συνομιλητών και πολλών άλλων». Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 115, 3-26.

Παπαδόπουλος, Α.Γ., Καπέλλα, Α., Κονδύλη, Δ., Λιναρδής, Α., Παπαδούδης, Γ., Χατζηγιάννη, Α., Θεοφίλη, Α. (2023). Έμφυλη βία κατά των γυναικών και άλλες μορφές διαπροσωπικής βίας στην Ελλάδα (GBV-EL): Πρώτα αποτελέσματα της έρευνας. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, <https://doi.org/10.17903/30971.1>

Πασπάλη, Π. Κουτσούγερα Ν. Φεμινιστική ανθρωπολογία μέσα από το έργο δύο ανθρωπολόγων, Jacob in Greece, 8/3/2025

hooks, b (2024). Όλα για την αγάπη. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Ξενόγλωσσες

Allen, K. N., & Wozniak, D. F. (2010). The Language of Healing: Women's Voices in Healing and Recovering From Domestic Violence. Social Work in Mental Health, 9(1), 37-55.

Crenshaw, K. (1991) Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color. Stanford Law Review, 43, 1241-1299.
<http://dx.doi.org/10.2307/1229039>

Ennis, L. R. (Ed.). (2014). Intensive Mothering: The Cultural Contradictions of Modern Motherhood. Demeter Press. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt1rrd8rb>

FRA, EIGE, Eurostat (2024), EU gender-based violence survey – Key results. Experiences of women in the EU-27, Publications Office of the European Union, Luxembourg

Hays, S. (1996). The cultural contradictions of motherhood. Yale University Press.

Katigbak, M. (2023). Feminist perspectives Disciplined and resistant bodies. <https://www.kcl.ac.uk/living-with-trauma-a-feminist-analysis-of-institutional-trauma-and-care>

Kinser A. (2010), Motherhood and Feminism. Seal Studies, Seal Press Paperback, 216 pages August 20.

LaPierre, T. (2009). A Marital Status and Depressive Symptoms Over Time: Age and Gender Variations, Family relations interdisciplinary journal of applied family science First published: 24

Lapierre, S., (2010). More Responsibilities, Less Control: Understanding the Challenges and Difficulties Involved in Mothering in the Context of Domestic Violence, The British Journal of Social Work, Volume 40, Issue 5, July 2010, Pages 1434-1451,

Lang et al (2017), έρευνα για τη βία και την κακοποίηση ηλικιωμένων γυναικών στην Αυστρία, στο Βέλγιο, τη Φινλανδία, τη Λιθουανία και την Πορτογαλία [EU-funded prevalence study Abuse and Violence against Older Women (AVOW)],

Mack, A. (2018, August 28). Critical Approaches to Motherhood. Oxford Research Encyclopedia of Communication. Retrieved 5 Oct. 2025, from <https://oxfordre.com/communication/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-579>.

Leni Marshall. (2006). Aging: A Feminist Issue. NWSA Journal, 18(1), vii-xiii. <http://www.jstor.org/stable/4317180>

Povinelli, E., Aranda, J., Wood, B., & Vidokle, A. (2014). Editorial-‘Quasi-Events’.

Radford L., Hester M. (2006). Mothering through domestic violence. London, England: Jessica Kingsley Publishers. <https://uk.jkp.com/products/mothering-through-domestic-violence>

Rennison, C., & Rand, M. R. (2003). Nonlethal Intimate Partner Violence Against Women: A Comparison of Three Age Cohorts. Violence Against Women, 9(12), 1417-1428.

Sedef Arat-Koç (2001). *Caregivers Break the Silence. A Participatory Action Research on the Abuse and Violence, Including the Impact of Family Separation Experienced by Women in the Live-in Caregiver Program*. Toronto: INTERCEDE

Sinko L, Schaitkin C, Saint Arnault D. The Healing after Gender-Based Violence Scale (GBV-Heal): An Instrument to Measure Recovery Progress in Women-Identifying Survivors. *Glob Qual Nurs Res*. 2021 Feb 22;8:2333393621996679. doi: 10.1177/2333393621996679. PMID: 33748334; PMCID: PMC7903825.

Stöckl, H., & Penhale, B. (2014). Intimate Partner Violence and Its Association With Physical and Mental Health Symptoms Among Older Women in Germany. *Journal of Interpersonal Violence*, 30(17), 3089-3111.

Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (1996). The Posttraumatic Growth Inventory: Measuring the positive legacy of trauma. *Journal of Traumatic Stress*, 9(3), 455-472.

Thompson, L. (2021). Toward a feminist psychological theory of “institutional trauma”. *Feminism & Psychology*, 31(1), 99-118. <https://doi.org/10.1177/0959353520968374> (Original work published 2021)

O'Reilly, MF (2016) *Peace and Justice through a Feminist Lens: Gender Justice and the Women's Court for the Former Yugoslavia*. *Journal of Intervention and Statebuilding*, 10 (3), pp. 419-445. ISSN 1750-2977 DOI

Warner M (1999). *The Trouble with Normal: Sex, Politics, and the Ethics of Queer Life*, Harvard University press

Westervelt, A (2018). *Forget “Having It All”: How America Messed Up Motherhood—and How to Fix It*. Seal Press.

WHO (2024), *Violence against women 60 years and older: data availability, methodological issues and recommendations for good practice*. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240090996>

Wolf, Joan B. *Is Breast Best?: Taking on the Breastfeeding Experts and the New High Stakes of Motherhood*. Vol. 4. NYU Press, 2011. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt9qfdtb>.

Φορέας υλοποίησης:

Δ/ΟΤΙΜΑ

Με τη συγχρηματοδότηση:

